

ZAHİR-İ FÂRYÂBÎ'NİN MASNÛ' KASİDESİ

Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY*

ÖZET

VI/XII. yüzyılda yaşamış İran'ın Türk asıllı büyük şairlerinden olan Zahîr-i Fâryâbî'nin 100 beyitlik masnû' bir kasidesi vardır. Kasidenin her bir ya da birkaç beyti, bir bedîî sanata örnek olup 81 bedîî sanatı içermektedir. Kaside, muzari bahri müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i maksûr mef'ûlû/fâilâtü/mefâilü/fâilât vezinli ve (ج) âr kafiyelidir.

Bu makalede, tarafımızdan tenkitli metni yapıp *İranşinâsî* dergisinde yayınlanacak olan Zahîr-i Fâryâbî'nin kasidesi Türkçe'ye çevrilmiş ve sanatları anlatılmıştır.

Zahîr-i Fâryâbî¹

Zahîruddîn Ebu'l-Fazl Tâhir b. Muhammed-i Fâryâbî, İran'ın büyük şairlerindedir. Şiirlerinde "Zahîr" mahlasını kullanmıştır. Belh yakınlarında yer alan Cuzcan'a bağlı Fâryâb köyünde dünyaya gelmiştir. VI/XII. yüzyılın ilk yarısının ortalarında doğmuştur.

Şair, gençlik yıllarını Fâryâb ve Nişâbûr'da geçirmiştir. Nişâbûr 'da naklî ilimlerin yanı sıra aklî ilimlerle de ilgilenmiş, Arap edebiyatı, felsefe, matematik ve hey'et ilimlerinde derinleşmiş; şiir söyleyecek derecede Arapça öğrenmiş ve astronomiyle ilgili araştırmalar da yapmıştır.

582/1186'den sonra ilk olarak İsfahan'a gitmiş ve orada yaklaşık bir buçuk yıl kalmış; daha sonra oradan sırasıyla Mâzenderan'a ve Azerbaycan'a gitmiş ve uzun

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Geniş bilgi için bkz.: Zahîruddîn-i Fâryâbî, *Divân-ı Zahîruddîn-i Fâryâbî* (tsh. Hâcî Şeyh Ahmed-i Şîrâzî), Tahran, 1361 hş., s. 2-7; Safâ, Zebihullah, *Târih-i Edebiyyât der İran*, Tahran, 1371 hş., II, 750-758; M. Nazif Şahinoğlu, "Zahîr-i Fâryâbî", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, X, 451-455.

stire orada Atabek sultanlarının hizmetinde bulunmuştur. Bu arada yaklaşık bir buçuk yıl da Irak'ta yaşamıştır.

Zahîr, sultanlar, vezirler ve ileri gelenlerden birçok kişiye methiyeler söylemiştir. Bunlardan, Hucend ileri gelenlerinden Sadr-i Hucend, Nişabur valisi Doğanşah (569-581/1173-1185), Bâvendliler sultanı Ebu'l-Hasan Erdeşir (568-602/1172-1205), Azerbaycan Atabeklerinden Atabek Kızıl Arslan (582-587/1186-1191), Irak Selçuklularının son hükümdarı Tuğrul b. Arslan (573-590/1177-1194), yine Azerbaycan Atabeklerinden Atabek Nusretuddîn Ebûbekir (587-607/1191-1210) ve Anadolu Selçuklu sultanı Rukneddîn Süleymanşah b. Kılıç Arslan II (598-600/1200-1203) zikredilebilir.

Şair, hayatının sonlarında sultanların hizmetinde bulunmayı bırakıp ibadet ve ilimle meşgul olmuş; Tebriz'de 598/1203 yılında hayata gözlerini kapamış ve orada defnedilmiştir.

Zahîr, Cemâluddîn-i İsfahânî, Mucîruddîn-i Beylekânî, Hâkânî-yi Şirvânî, Nizâmî-yi Gencevî, Esîr-i Ahsiketî gibi hicri altıncı asrın ünlü şairleriyle çağdaştır. Şiirlerindeki ifadesine göre çağdaşlarının hiçbirinden bir şey almamış ve kendisini hepsinden daha üstün saymıştır. Zahîr'in sözü, latif, sağlam, seçkin, akıcı ve fasihtir. Asıl gücü ve hüneri kasidelerindedir. Gazelleri de kasideleri kadar güzeldir.

Eserleri

a- Yedi yıldızın terazi burcundaki kıranı ile ilgili bir risale. Söz konusu risale elde mevcut değildir.

b- Divan: Fâryâbî'nin divanı, kaside, gazel, kıta, terkeb-i bend, mesnevi ve rubâilerden oluşmaktadır. Birkaç defa İran'da basılmıştır.

c- Masnû' Kaside: Şairin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren hiçbir kaynaktan söz edilmeyen, her beyti bedîî sanatlardan bir sanata örnek olan yüz beyitlik bir bedî'îye kasidesidir².

Masnû' Kaside, Türkçe Çevirisi ve Sanatlarının Anlatımı

Kasidenin çevirisine ve sanatların anlatımına geçmeden önce bedî'îye veya kasîde-i masnû'a hakkında kısaca bilgi verecek olursak, bedî'îye veya kasîde-i masnû'a, üç türe ayrılır. Birincisi, her beyti, bir ya da birkaç bedîî sanat için tam bir örnek sayılabilecek şekilde bütün sanatları içinde bulunduran kaside; ikincisi, tüm beyitlerinde aynı bedîî sanata yer verilen kaside; üçüncüsü, her birkaç beyitte bir

² Kaside, Veyis Değirmençay, "Kaside-i Masnû 'a-i Zahîr-i Fâryâbî" adıyla *İranşinâsî* derginde yayınlanacaktır.

çeşitli bahir ve kafiye de birkaç mısra veya beytin çıktığı ve onlarda bedîî sanatların da getirildiği tevşihât ve daireleri içeren kasidedir³.

Zahîr-i Fâryâbî'nin kasidesi birinci türden bir kaside olup, yüz beyittir ve muzârî bahri müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i maksûr, mef'ûlû/fâilâtû/mefâilû/fâilât vezinli ve (ر) yani mukayyed ve mürdef kafiye lidir. Revî harfî (ر) ve ridf-i aslî harfî (ل) eliftir. Kaside, 81 bedîî sanatı içermektedir ve 32. ve 81. beyitlerden anlaşıldığı üzere bir vezire methiye olarak söylenmiştir.

تجنيس تام

- 1 وقتست صبح جام صبحی ده ای نگار اکنون که شد ز سنبل و گل باغ چون نگار

1- Bahçenin, sümbül ve gülle Nigâristan gibi olduğu şimdi, sabah vaktidir; ey sevgili! Sabah şarabını sun.

Tecnis-i tâm: İmlâ ve telaffuz bakımından aynı, anlam bakımından farklı olan kelimeler bir arada getirilmiştir. نگار، نگار .

ترصیح

- 2 بسنمای چهیره ای قمر مشتری عذار بگشای طره ای پسر خاوری تبار

2- Ey doğulu oğlan! Saçını aç. Ey zühre yüzlü güzel! Yüzünü göster.

Tersî': Beytin mısralarındaki kelimelerin hepsi, karşılıklı olarak vezin ve kafiye bakımından birbirine uygundur.

تجنيس لاحق

- 3 ساقی تو گوش هوش ز رامات بر مدار چون هر نفس نفوس بدامات مایلند

- 4 مارا زره مبر بسر زلف تابدار مارا زره مبر بسر غمزة چوتغ

3- Mademki her an nefisler tuzaklara yönelmektedirler, o halde sâki, sen akıl kulağını itaatten ayırma.

4 Kılıç gibi gamzenin ucuyla bizi yoldan çıkarma: kıvrım kıvrım zülfünün ucuyla bizim yolumuzu kesme.

³ Geniş bilgi için bkz.: Veyis Değirmençay, *İran Edebiyatında Bedî'iyye veya Kaside-i Masnû'a*, Erzurum, 2000, s. 7.

Tecnis-i lâhık: Cinaslı kelimelerin baş harfleri farklı ve mahreçleri de birbirinden uzaktır. İlk beyitte رامت، رامت، دامات، دامات .

تجنیس ناقص

- 5 دستم چو گرد ساعد نو حلقه نگار وقتست اگر چو حلقه شود گرد گردنت
6 گل بر کمیت باده چون لعل شد سوار ابراز گهر سوار عروسان باغ ساخت

5- *Dolasam zamanıdır, şimdi senin boynuna elimi, sevgilinin bileğindeki bilezik gibi.*

6- *Bulut, inciden bahçenin gelinlerine bilezik yaptı; gül, lâl gibi olan kırmızı şarabın üzerinde abajur oldu.*

Tecnis-i nâkıs: Birbirine benzer kelimelerin harfleri aynı, harekeleri farklıdır. سوار، سوار؛ گرد، گرد .

تجنیس زاید

- 7 موی شدم ز مویۀ این چشم اشکبار نالی شدم ز نالۀ این جان دردناک

7- *Bu dertli canın feryadından dolayı ney gibi oldum; bu yaşlı gözün ağlamasından dolayı kıla döndüm.*

Tecnis-i Zâid: İmlâ ve telaffuzları birbirine benzeyen kelimelerin birinin sonunda fazla bir harf vardır. نال، ناله؛ موی، مویه .

تجنیس مرکب

- 8 بازنده ایسم بر سر کوی غمت قمار نازنده ایسم ای بتو نازنده جان ما

8- *Ey bizim canımızın kendisiyle övünç duyduğu! Yaşamıyoruz; senin gam sokağının başında kumar oynuyoruz.*

Tecnis-i mürekkep: İmlâ ve telaffuzları birbirine benzeyen kelimelerin biri tek, diğeri iki kelimededen oluşmuştur. نازنده، نازنده .

تجنیس مکرر

- 9 اکنون که رفت بر سر هر شاخسار سار بر طرف جویبار می همچو نوش نوش

9- *Sığırcık kuşunun daldan dala konduğu şimdi, ırmak kenarında bal gibi tatlı şarabı iç.*

Tecnis-i mükerrer: Yan yana bulunan iki kelimededen birincisinin son kısmıyla ikincisinin imlâ ve telaffuzları aynıdır. شاخسار، سار .

تجنيس مطرف

10 در جان من فکند شراب لبست شرار بر نفس من گماشت هوای لبست هوان

10- *Senin huzuruna çıkma arzusu, benim nefsimi düşkünleştirdi; senin dopdolu şarabın, benim canıma ateş attı.*

Tecnis-i mutarraf: İmlâ ve telaffuzları birbirine benzeyen kelimelerin son harfleri değişiktir. شراب، شرار .

تجنيس خط

11 کاندلر سرباب می طلبد آب خوشگوار دل بستۀ تو پسته دهانم چو تشنه ای

11- *Ey küçük ağızlı sevgilim! Serapta tatlı ve içimi hoş su isteyen bir susuz gibi sana gönül bağlamışım.*

Tecnis-i hattf: İmlâ ve telaffuzları birbirine benzeyen kelimelerin noktaları farklıdır. پسته، پسته .

سجع متوازن

12 در خوابم از کرشمۀ آن چشم پرخمار در تاہم از کشاکش آن زلف پر شکن

12- *O kıvrımlarla dolu zülfünün ıstırabından dolayı dertliyim, kararsızım; o mahmur gözün işvesinden dolayı hülyalara dalmışım.*

Sec'-i mütevâzin: Birinci mısradaki kelimeler, ikinci mısradaki karşıtı olan kelimelerle sadece vezin bakımından uygundur. Muvâzene sanatıyla aynıdır.

سجع مطرف

13 روزی چو باد بر من آشفته کن گذار یک شب خلاص ده دلم از بار انتظار

13- *Bir gece olsun gönlümü bekleme yükünden kurtar; bir gün olsun hali perişan olan bana rüzgar gibi bir uğra.*

Sec'-i mutarraf: Kelime, karinesi olan kelimeyle kafiye bakımından aynı vezin bakımından farklıdır. انتظار، گذار .

مقلوب البعض

14 زآن جادوانه زلف مرا جادوانه کار نگشاد هیچم از تو و آشفته شد همی

14- Sana olan ilgimi hiç kesmedim; fakat o büyücü saçından dolayı benim işim hep bozuluyor, karmaşık bir hal alıyordu.

Maklûb-i ba'z: Bir kelimedede bulunan harfler kısmen ters çevrilerek başka bir kelime elde edilmiştir. جادوانه، جادوانه .

مقلوب کل

15 رای منیر و چشمه مهراست و روی یار گنج نشاط و مجلس عیشت و بانگ جنگ

15- Neşe hazinesi, zevk ve sefa meclisi ve savaş feryadı vardır; parlak görüşü, güneş gibi kaynağı ve sevgili gibi yüzü vardır.

Maklûb-i kül: Bir kelimedede bulunan harfler tamamen ters çevrilerek başka bir kelime elde edilmiştir. یار، رای، یار . گنج، جنگ؛ رای، یار .

مقلوب مستوی

16 رامش مخر درم همه مرد رخم شمار دارم کلام حرف فرح مالک مراد

16- Ferahlatıcı ve muradı olan bir sözüm var; onu parayla kendine râm etmeye çalışma; hepsini benim piyonlarım say.

Maklûb-i müstevî: Beyitteki her iki mısra, tersinden okunduğunda düzlü gibi olmaktadır.

مقطوع

17 در آرزوی روی دل آرام زرد و زار دارای دور داردم از روی داوری

17- Sultan, düşmanlığı yüzünden beni kendisinden uzaklaştırıyor; oysa ben, gönle huzur veren yüzün arzusuyla sararmış ve zayıflamışım.

Maktû': Beyitteki kelimelerin hepsi bitişmeyen harflerden oluşmuştur.

اشتقاق

- 18 مارا بر آورد همه ساعت ز کار و بار صیاد صید را به کمند آورد به دام

18- *Avcı, avını kementle tuzağa getirir; bizi her zaman güçten kuvvetten alıkoyar.*

İştikak: Beyitte aynı kökten türemiş kelimeler bir arada kullanılmıştır. صید، صیاد.

رتقا

- 19 غوغای صبر پسته باقوت زنگبار آشوب عقل غمزه جادوی ای صنم

19- *Ey güzel! Büyülü gamizen, aklımı karıştırıyor; yakut renkli ağzın ve siyah zülfün sabrımı tüketiyor.*

Raktâ: Beyit bir harfi noktalı, bir harfi noktasız kelimelerden oluşmuştur.

رد الصدرعلى العجز

- 20 جز کسار آب آب ندارد بروی کار کار زمانه راسر و کاری پدید نیست

20- *Zamänenin işi gücü belli değildir; suyun, iş hususunda su işinden başka işi yoktur.*

Reddü's-sadr 'ale'l-'acuz: Beytin başındaki kelime, sonunda da gelmiştir. کار

نوع دوم

- 21 آن طره معنبر و آن زلف تابدار بار فراق بر دل من تاب به کی نهند

21- *O amber kokulu saç ve o kıvrım kıvrım zülûf, daha ne zamana kadar benim gönlüme ayrılık yükünü yükleyecekler?!*

Reddü's-sadr 'ale'l-'acuz (İkinci türü): Bir kökten türememiş, fakat bir kökten türemiş gibi görünen ve anlamca da farklı olan iki kelimedenden biri, beytin başında diğeri sonunda gelmiştir. بار، تابدار . (?)

نوع سوم

- 22 بی خواب و بی قرارم از آن زلف بی قرار تازلف بی قرار تو شد سایان ماه

22- *Senin kararsız zülfün, ay (gibi olan yüzünü) gölgelediği için, o kararsız zülfünden dolayı uykusuzum ve kararsızım.*

Reddü's-sadr 'ale'l-'acuz (Üçüncü türü): İmlâ, telaffuz ve anlam bakımından aynı olan kelime, hem beytin ilk mısraının haşvinde hem de ikinci mısraın sonunda gelmiştir. بی قرار، بی قرار .

نوع چهارم

- 23 بر شاخ گل چو گوش کنم ناله هزار از دل هزار ناله برآرم به وقت صبح

23- *Bülbülün gül dalındaki feryadını işittiğim zaman, sabah vakti gönlümden binlerce feryat ederim.*

Reddü's-sadr 'ale'l-'acuz (Dördüncü türü): İmlâ ve telaffuzda aynı, fakat anlamda farklı olan iki kelimedenden biri, ilk mısraın haşvinde diğeri ikinci mısraın sonunda gelmiştir. هزار، هزار.

نوع پنجم

- 24 چون سیل کز فراز کند میل الحذار شد منحدر نویده خونین من سرشک

24- *Benim kanlı gözyaşım, yukarıdan aşağı inen sel gibi yuvarlanarak aktı, aman!*

Reddü's-sadr 'ale'l-'acuz (Beşinci türü): Bir kökten türememiş, fakat bir kökten türemiş gibi görünen ve anlamca da farklı olan iki kelimedenden biri, beytin ilk mısraının haşvinde, diğeri ikinci mısraın sonunda gelmiştir. منحدر، الحذار .

نوع ششم

- 25 نتوان نگاشت بر فلک نیلگون حصار حصر جفای عشق و سنای جمال او

25- *Onun aşkının cefasının ve güzelliğinin parlaklığının sayısını, mavi renkli gökyüzünün üzerine yazmak mümkün değildir.*

Reddû's-sadr 'ale'l-'acuz (Altıncı türü): Bir kökten türemiş, anlamca aynı, fakat sigada farklı iki kelimededen biri, beytin başında, diğeri sonunda gelmiştir. حصار، حصر

تضاد

26 روزم شبست و خمرخمارست و گل چو خار بی روی همچو روزن و بی زلف چون شب

26- *Sabah gibi (parlak) yüzün ve gece gibi (siyah) zülfün olmayınca bana gündüz gece, şarap namaz ve gül de diken gibidir.*

Tezâd: Beyitte birbirine zıt kelimeler bir arada gelmiştir. خمر، خمار؛ روی، زلف؛ روزن، شب؛ گل، خار.

عتاب

27 ای مرغ نامه بر خیری از صبا بیار در انتظار چشم امیدم سفید شد

27- *Ümit gözüme beklemekten dolayı ak düştü; ey postacı kuş! Saba rüzgarından bir haber getir.*

'Itab: Serzeniş ve nazlanmada bulunulmuştur (?).

استعاره

28 تا خود پیام خود برسانیدمی بیار یا لیت من نسیم صبا بودمی به صبح

29 دست غمش دراز شد ای دل تو پایدار بر من چو زلف سرکش و گیسوی پر خمش

28- *Ah keşke! Ben sabah vakti esen saba rüzgarı olsaydım da kendi haberimi kendim sevgilime ulaştırsaydım.*

29- *Onun gam eli, âsi zülfü ve kıvrımlarla dolu saçı gibi uzandı, zalimleşti; ey gönül! Sen dayan.*

İsti'âre: امید kelimesi bir varlığa benzetilmiş ve onun gereği olan bir kelimeyle (چشم) birlikte kullanılmıştır.

مزدوج

30 خمر چو جمر باید و دینار با عیار اکنون که دشت گشت سراسر چو باغ و راغ

30- *Çölün, baştan başa bahçe ve çimenlik gibi olduğu şimdi ateş gibi şarap ve tam ayar altın para gerek.*¹⁷

Müzdeviç: Beyitte secili kelimeler art arda veya birbirine yakın gelmiştir. دشت، گشت؛ باغ؛ راغ؛ خمر، جمر؛ دینار، عیار

حسن تخلص

31 چون دست و کلک صاحب اعظم گهر نثار خاصه که گشت فایض ابر بهار شد

31- *Özellikle bugünlerde bahar bulutu, büyük vezirin inci saçan eli ve kalemi gibi inci saçmaya başladı.*

Hüsn-i tahallus: Şair, teşbipten sonra güzel bir münasebetle memduhunun methine başlamıştır.

مراعات النظیر

32 آیات عدل و داد بر اوراق روزگار دستور کامران که بنوک قلم نگاشت

32- *Mutlu vezir, kaleminin ucuyla adalet ve bağış ayetlerini zamanın yaprakları üzerine şöyle yazdı:*

Mürâ'ât-i nazîr: Beyitte anlam bakımından birbirine uygun kelimeler bir arada zikredilmiştir. قلم، آیات، اوراق، نگاشت .

تعداد الصفات

33 بحر حبا جهان سخا مرکز فخر کان گهر مکان ادب معدن کرم

33- *İnci ocağı, edep mekanı, cömertlik madeni; ödül denizi, bağış dünyası ve nazlanma merkezi.*

Ta'dâdu's-sıfât: Memduhla ilgili sıfatlar peş peşe zikredilmiştir.

مدح الموجه

34 با کشت تشنه قطره باران نوبهار با خلق آن کند کرم عام او که کرد

34- *O, halka -ilkbaharda yağmur tanelerinin susuz ekine yaptığı gibi- genel bir bağıшта bulunur.*

Medhu'l-müvecceh: Beyitte övgü içinde övgü yapılmıştır.

محتمل الضدين

35 بار رفعت مکانت قدر تو فخر عار در سایه حمایت عقل تو کفر و دین

35- *Küfür ve din, senin aklının himayesi altındadır; senin kadrinin makamının yüceliği karşısında övünç, ardır.*

Muhtemilu'z-zıddeyn: Beyit, hem övgüylü hem de yergiyi içerecek şekilde söylenmiştir.

تأكيد المدح بما يشبه الذم

36 دست سحاب را کند از بذل شرمسار ذات جهان حلم و ثبات وفاست لیک

36- *Zatın, hilm ve (verdiği) sözde durma dünyasıdır; fakat bulutun elini başlılarıyla utandırır.*

Te'kîdu'l-medh bimâ yuşbihu'z-zemm: Övülen, önce yeriliyormuş gibi gösterilmiş, fakat gerçekte övülmüştür.

النفات

37 ای عقل هست جای مباحات و افتخار گر آورند فخر به عدل و زمان تو

37- *Senin adaletinle ve zamanınla ne kadar övünç duysalar değer. Ey akıl! Övünme ve övünç duyma yeridir.*

İltifat: Söz, gaipen muhataba, muhataptan gaibe döndürülmüştür.

ایهام

38 بحر محیط را به یمنیت بود یسار چرخ بلند را به یسارت بود یمین

38- *Yüce göğün sağ tarafı/eli, senin sol elin kadardır; büyük okyanusun zenginliği, senin sağ elin kadardır.*

İhâm: Uzak ve yakın birden fazla anlamı olan kelimenin, diğer anlamlarıyla birlikte asıl olarak uzak anlamı kastedilmiştir. یسار، یمین.

تشبيه صريح

39 دست به فتح خامه همچون زبان مار زهر هلاک در دهن خصم ملک ریخت

39- *Senin elin, yılan dili gibi olan kaleminin zaferiyle ülke düşmanının ağzına öldürücü zehri döktü.*

Teşbih-i sarfih: Beyitte teşbihin dört unsuru açık olarak bulunmaktadır. Benzeyen *خامه* benzetilen *زبان مار* benzetme edatı *همچون* benzeme yönü *هلاکیت*.

تشبیه مشروط

40 در و گهر نثار کند سیم و زر قطار دست ترا سحاب توان گفت اگر سحاب

40- *Eğer bulut, yığınlarca inci ve mücevher, gümüş ve altın saçarsa, senin eline bulut denilebilir.*

Teşbih-i meşrûf: Teşbihte şart bulunmaktadır.

تشبیه کنایت

41 نیلوفر تو از گل سیراب لاله زار زآن سان هنر نمود که مردان زنان شدند

41- *Senin nilüferin (yüzün), lalelikteki suya kanmış gülle öyle sanat gösterdi ki erkekler kadın oldular.*

Teşbih-i kinâye: Benzetmede, benzetme edatı atılıp benzetilen benzeyen yerinde zikredilmiştir. *نیلوفر*.

تشبیه تسویت

42 لفظ حیات بخش تو و ذر شاهوار نزدیک عقل هر دو ز یک گوهرند

42- *Akla göre her ikisi bir cevherdendirler; senin hayat veren sözün ve şahlara lâyık inci.*

Teşbih-i tesviye: Birkaç şey bir şeye benzetilmiştir.

حشو ملیح

43 در دست چون با اسد الله ذوالفقار تیغش که باد سینة خصمش نیام و هست

43- *Kılıcı, -ki düşmanının göğsü, kını olsun- elinde Allah'ın Arslanı'nın Zülfikâr'ı gibidir.*

Haşv-i melih: Sözde güzellik katan fazlalıktır. *که باد سینۀ خصمش نیام .*

ارسال المثل

- 44 حاشا کنند خبث پلید خود آشکار خصمان اگر نهان ز تو غیبتی کنند
45 زیرا که این طهارت اصلیت در بخار تا تیرگی بود صفحات محاب را

44- *Düşmanlar, eğer gizlice senin gıybetini yaparlarsa, ancak kendi ahlaksızlıklarını ortaya çıkarmış olurlar.*

45- *Nitekim bulutun yüzeylerinde koyuluk olur; zira bu, bahardaki aslı bir temizliktir.*

İrsâl-i mesel: Her iki beytin ikinci mısralarında, anlamı pekiştirmek için atasözünü getirilmiştir.

ارسال المثلین

- 46 هر نایف آهوی نبود نافۀ تاتار هر سنگ پاره ای نشود گوهر نفیس

46- *Her taş parçası, değerli mücevher olamaz; her ceylan göbeği Tatar miski olamaz.*

İrsâlu'l-meseleyn: Beytin her iki mısrasında, anlamı pekiştirmek için atasözleri getirilmiştir.

ذوالقافیتین

- 47 حلم تو همچو رای منیراست استوار فضل تو همچو چشمه مهراست آشکار

47- *Senin erdemin, güneşin kaynağı gibi açıktır; senin hilmin, parlak görüş gibi sağlamdır.*

Zu'l-kâfiyeteyn: Beyit, iki kafiye sahiptir. *مهراست، منیراست؛ آشکار، استوار .*

تجاهل العارف

- 48 یا معجزاست یا اثر لطف کردگار یارب زبان خامه سحر آفرین تست

48- *Ey padişah! Bu, ya senin kaleminin büyüleyici sözüdür ya mucizedir ya da Yaraticımın lütfunun bir eseridir.*

Tecâhül-i ârif: Şair, bildiği bir şeyi bilmezlikten gelmiştir.

سوال و جواب

- 49 گفتا فروغ خاطر دستور شهریار گفتم به چرخ نور توبه یا ضیای شمس

49- Gökyüzüne, "Senin ışığın mı yoksa güneşin ışığı mı daha iyidir?" dedim. O da, "Sultanın vezirinin gönül ışığı daha iyidir" dedi.

Suâl ve cevap: Şair, kendisiyle muhatabı arasındaki konuşmayı soru cevap şeklinde ifade etmiştir.

تشبیه عکس

- 50 گرده فلک ز گرد سمندت زمین شمار گرده زمین ز فر قدومت زحل محل

50- Yeryüzü, senin gelişinin şerefıyla zühal (gökyüzü) mahalli olur; gökyüzü, senin atının (çıkarıldığı) tozla yeryüzü gibi olur.

Teşbîh-i 'aks: Teşbihin iki tarafı birbirine benzetilmiştir.

تشبیه اضمار

- 51 ور روی تست ماه چرا شد عدد نزار گر دست تست بحر چرا گشت ابر تند

51- Eğer senin elinse deniz, niçin bulut öfkeleni (gürledi)? Ve eğer senin yüzünse ay, niçin eksilmeye başladı?

Teşbîh-i izmâr: Teşbih, açık olarak belirtilmemiş; işitenin dikkat etmeden benzetmenin varlığını anlayamayacağı şekilde getirilmiştir.

تشبیه تفضیل

- 52 مدحیست در نهایت ایجاز و اقتصار گفتند دست تست به وقت سخا سحاب
53 تو خنددی و به لطف دهی دُر بی شمار او گرید و به عنف دهد قطره های آب

52- Senin elinin, cömertlik zamanında bulut olduğunu söylerler; son derece veciz ve yeterli bir övgüdür.

53- O ağladığı ve öfkeleniği zaman su taneleri verir; sense güldüğün ve iyi olduğun zaman sayısız inci verirsin.

Teşbîh-i tafzîl: Methedilen, önce bir şeye benzetilmiş sonra ondan daha üstün tutulmuştur.

سياقة الاعداد

- 54 كوهى به جزل و حلم توانایى و وقار چرخى به قدر و جاه بلندی به مرتبت

54- *Yücelikte gökyüzü gibisin, derecede yüksek bir makamın var; sağlamlıkta dağ gibisin ve hilmde ve ağırbaşlılıkta güçlüsün.*

Siyâkatu'l-a'dâd: Beyitte birkaç sıfat zikredilmiş ve bir münasebetle memduha nispet edilmiştir.

اعتراض الكلام قبل التمام

- 55 ذات تو همجو کوه حلیم است و بردبار رای تو همجو شمس منیرست و روشن است

55- *Senin görüşün güneş gibi nurlu ve parlaktır; senin zatın dağ gibi metanetli ve sabırlıdır.*

İ'tirâzu'l-kelâm kable't-temâm: Şâir, bir söze başlamış ve anlamı tamamlanmadan önce, onu bir başka sözle tamamlamıştır.

حشو متوسط

- 56 ای آفتاب مرتبه نوراست مستعار در جنب رای روشن تو نور آفتاب

56- *Senin parlak görüşün yanında, ey güneş makamlı! Güneşin ışığı eğreti bir ışıktır.*

Haşv-i mutavassıt: Sözde çirkinlik ve güzellik katmayan fazlalıktır.

لمع

- 57 وارگب علی المخطب واشرب من العفار اکنون که کامکار شدی اسب و جامه خواه

57- *Mutlu olduğun şimdi at ve elbise iste; kürsüye otur ve şarap iç.*

Mülemma': Beyit, Farsça ve Arapça iki ayrı dilde söylenmiştir.

اغراق الصفة

- 58 سوم و بر جهان همه جان آورند بار گریک نسیم لطف تو بر دهر بگذرد

58- *Eğer senin lütfunun hoş esintisi bu zamanda esecek olsa dünyanın her yeri yeniden canlanır, yeşerir.*

İğrâku's-sifât: Beyit, çok parlak olmakla birlikte aşırı abartıyla doludur; yani aklen mümkün âdeten muhal olan mübalağa yapılmıştır.

خيفا

- 59 تخت مُمد و بخت مدد جیش کامکار تیغ مدام زینت اسلام و پشت ملک
60 مدح تو خود عروس سخن راست گوشوار محتاج نیستی توبه و صافی سخن

59- *Kılıcın, her zaman İslâm'ın süsü ve saltanatın hâmisidir; tahtın, mutlu askeri hazırlayıcı; bahtın ise yardımcı.*

60- *Sen, sözün nitelenmesine ihtiyaç duymazsın; senin methin, bizzat söz gelininin kulağının küpesidir.*

Hayfâ: İlk beyit, bir kelimesi noktalı bir kelimesi noktasız harflerden oluşmuştur.

تشبيه مطلق

- 61 امرت رواست همچو قضا بر جهان چنانک یرلسیغ پادشاه به انفاذ و اقتدار

61- *Padişahın fermanının, yürütmeye ve iktidara yaraştığı gibi senin emrin de, kader gibi âlemdе yürütmeye ve iktidara lâyıktır.*

Teşbîh-i mutlak: Beyitte, teşbihin dört unsuru, benzeyen, benzetilen, benzetme edatı ve benzeme yönü açık olarak bulunmaktadır. Benzeyen امرت, benzetilen قضا, benzetme edatı همچو, benzeme yönü انفاذ و اقتدار.

لغز

- 62 آن پیکر بدیع شمایل بگو که چیست اجزاش مختلف عدد اصل او چهار
63 گه خُرد گه بزرگ و گهی گرد گه دراز گه بسته گه گشاده گهی سمن و گه نزار
64 اصلش نه زنگیست و نه رومی ولی درو پیوسته جای لشکر روم است و زنگبار
65 چون خط یار چهره رنگینش دلفریب چون آب خضر نکته شیرینش خوشگوار
66 هرگز که دید روز که با شب قرین بود یا ظلمتی که در دل نورش بود قرار

- 67 زاغ سیاه لیک ننگیز در رخ بهار باستر شام تیره در آغوش صبح بین
68 زو یاد گیر این غزل تر بیادگار باری اگر شعور نداری بنام او

62- *O yüzü güzel olan varlık nedir söyle; parçaları çeşitli, asıl sayısı dördtür.*

63- *Bazen küçük, bazen büyük; bazen topak boylu, bazen uzun; bazen içine kapanık, bazen dışa açık; bazen semiz, bazen zayıf.*

64- *Aslı, ne Zengibarlı ne Rum; fakat Rum ve Zengibar askerlerinin yeri hep onun içindedir.*

65- *Sevgilinin ayva tüyleri gibi renkli çehresi gönül aldattır; Hızır suyu gibi tatlı sözleri güzel ve iç açıcı.*

66- *Her zaman geceyle dost olan gündüzü kim gördü? Yahut ışığının içinde olan karanlığı kim gördü?*

67- *Sabahın kucağındaki örtülü karanlık geceye bak; kapkaranlık, fakat bak, bahar gibi olan yüzün üzerinde.*

68- *Hülâsa eğer onun adını idrak ediyorsan (onun adı için) ondan bu yeni gazeli hatıra olarak öğren.*

Lügaz: 62-68. beyitlerde manzum bilmece vardır. Gizlenen şey, beyan edilen özelliklerden hareket edilerek çözümlür.

جمع تنها مطلع الغزل

- 69 زآن همچو قرار ندارد بر آن عذار زلف تو بر رخ تو چو من عاشق و زار

69- *Senin yüzün üzerindeki zülfün, âşık olan ve inleyen ben gibi; çünkü onun da o yüz üzerinde kararı yoktur.*

Cem' ve matla-ı gazel: Şâir, sevgilinin zülfünü ve kendisini âşıklık, inleme ve kararsızlık hükmünde toplamıştır. Birkaç şey, bir hüküm altında toplanmıştır. Manzume ikinci bir matla' beytiyle devam etmektedir.

تفریق تنها

- 70 مه را کجاست نرگس چشمانش پر خماری ماه تمام چون رخ زیبات گه بود

70- *Dolunay, bazen senin güzel yüzün gibidir; nasıl, ayın mahmur nergis gözleri var mı ki?*

Tefrîk: Şâir, önce dolunayı ve sevgilinin yüzünü zikretmiş; sonra aralarında fark bulunduğunu ifade etmiştir. (Ayın mahmur gözleri var mıdır?)

تقسيم تنها

71 شمشاد و سنبل و گل و مشک است و نوبهار بالا و زلف و عارض و خط و عذار تو

71- *Senin boyun şimşir ağacı, zülfün sümbul, yanağın gül, ayva tüylerin misk ve yüzün ilkbahardır.*

Taksîm: Şâir, birinci mısradaki beş nesne zikretmiş, sonra her birini ayrı ayrı vasfetmiştir.

جمع و تفریق

72 جانم چو تاب آتش سوزنده پر شرار رویت چو عکس آتش سوزنده پر فروغ

72- *Yüzün, yanan ateşin yansıması gibi çok parlak; canım, yanan ateşin harareti gibi kıvılcımlı.*

Cem' ve tefrîk: Şâir, sevgilinin yüzünü ve kendi canını, yani iki şeyi bir hüküm altında toplamış (parlaklık/alevli olma), sonra her birini ayrı ayrı vasfetmiştir.

جمع و تقسیم

73 نی زلف تو کجا و کجا نافه تار گفتن خطاست زلف ترا نافه خطا

73- *Senin zülfüne Hata miski demek hatadır; hayır senin zülfün nerede, Tatar miski nerede?*

Cem' ve taksîm: Şâir, birinci mısradaki iki şeyi bir hüküm altında toplamış (güzel kokulu olma), sonra her birini ayrı ayrı vasfetmiştir.

جمع با تفریق و تقسیم

74 بندی نهاد بر دل من نیز استوار آنکس که بند بر سر زلف کجست نهاد

75 بند توام ز ناله عجزاست و افتقار بند توام نسیم عیراست و مشک ناب

74- *Senin büklüm büklüm zülfüne düğüm atan kişi, benim gönlüme de sağlam bir düğüm attı.*

destan-anlatı türü içerisinde değerlendirildiğini⁴ ve bazı araştırmacılarca aç gözlü destanı, ramazan yemekleri destanı, yemek destanı, simatiye veya simatnâme, yemeknâme gibi isimlerle anıldığı bilinmektedir⁵. Bunlardan başka meyveler hatta bir tek yiyecek, içecek, tatlı ve meyve hakkında da destanlar düzülmesini görüyoruz⁶. Aşağıda XX. Yüzyıl saz şairlerinden Âşık Mehmed Yakıcı(1879-1950)'nın bir iftar davetini anlattığı şiirinde yenilen ve içilenler kendi gerçek anlamında kullanılmaktadır.

(...)İftarlık tabağı sofraya dolmuş / Makarna çorbası çok güzel olmuş
 Üstüne pilavlı bütün et gelmiş / Ardına su böreği hazır olsun
 (...)Cevizli kadayıf canuma değer / Arkasına bamya hazırmış meğer
 Pilav ve yaprak gelmeseyd'eğer / Arkasından hoşaf mahzun mu olsun

Anonim Halk Şiiri'nde ramazan manileri ve Bekçi Destanı içindeki mizâhi "Paça Faslı" da gerçekten ilginçtir⁷. Anonim halk şiirinde de yiyecek ve içecek maddelerinin geçtiği pek çok dörtlüge rastlarız. Aşağıda çeşitli mani ve türkülerden alınmış birkaç dörtlük yer almaktadır. Ancak buralarda da sözün yiyecten içecten çok sevgili veya asıl konuya bir ayak bir basamak olduğu söylenebilir.

(...)Elmayı ince soydum / Yârın dizine koydum
 Âfiyet olsun yârim / Sen yedikçe ben doydum
 (...)Aman desinler / Şeker yesinler/
 Üç(şu) kız şu oğlana / Yanmış desinler
 (...)Zeytinyağlı yiyemem / Basma da fistan giyemem
 Senin gibi câhile / Ben "efendim" diyemem

⁴ Prof. Dr.Pertev Naili Boratav, *Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul, 1982, s.26.

⁵ Ali Abbas Çınar, Yiyeclekle İlgili Bazı Şiirlerde Davranışlar ve Tercihler, s.41-65, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, 1990/1, Türk Mutfağı Özel Sayısı, Ankara 1990 (Makalede Âşık Ali Çatak'ın Yemekler Destanı, Âşık Musâ Merdanoğlu'nun Yöremizin Yemekleri, yine Âşık Ali Çatak'ın Mantı Destanı, Âşık Kemâlî Bülbül'ün Mısır Ekmeği şiiri, Âşık İsmail Âzeri'nin ve Âşık Zülfikâr Divânî'nin Yemek Destanı'nın metinlerine de yer verilmektedir.); Hayrettin İvgin, "Bazı Halk Şairlerinin Şiirlerinde Yemeklerimiz", *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1982; s.235-243 ; M. Sabri Koz, Âşık Edebiyatımızda Destan ve Destan Konuları, *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni GörüşlerII*, Hazırlayan: Feyzi Halıcı, 1985, s.92-104. ; Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu, "Çocuk Dili (Lisân-ı Sıbyan) İle Yazılmış Şiirler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1998, s.489.

⁶ Afif Evren'in Konya'da tesbit ettiği Pekmez Helvası Destanı, Ruhsatî'nin Boz Ayrın Destanı, Fikret Karadeniz'in tesbit ettiği Ayrın Destanı, Borlu Kemâlî Baba'nın Çökelek Şiiri, İhsan Coşkun Atılgan'ın Çaynâme'si, İspartalı Seyrânî'nin Meyvalar ve Konyalı Âşık Şem'i'nin Meyva Destanı, Ermenekli Tahsin Efendi'nin Divlek(kavun)nâmesi, Sorgunlu Âşık Demli'nin Semâver Destanı, Âşık Veysel'in bütün illerin baş yiyeclelerini saydığı deyişi ve nazîre-i kahvesi bunlardan bazılarıdır. Çınar, a.g.m. s.54 ; İvgin, a.g.m. s.243.

⁷ Prof. Dr. Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara 1993, s.137-138.

Bunun yanında **Gevheri**(XVII.yüzyıl)'nin bu gün bile ezgiyle söylenen "Ne bağ duydu ne bağbancı", Dost bağının meyvaları erişti / Ayva benim, elma benim, nar benim" şiirlerinde olduğu gibi bazı şiirlerde mecazî anlamlar da çağrıştırılır. Anonim, Saz, Tekke ve Divân şiirinin müştereklerinden olan elma, kiraz, bal, şeftali, şeker, ayva, badem, bağ, dane, fülül (karabiber) gibi yiyecek maddeleri ise daha çok sevgilinin yüzü, yanağı, dudağı gözü ve beninin benzetilenleri olarak şiirlerde pek çok defa geçmektedir.

Divan Şiiri'nde günlük hayat ve tabiata fazla yer verilmediği ve bunların soyut bir şekilde ele alındığı, dolayısıyla yiyecek ve içeceklerle ilgili müstakil şiirlerin bulunmadığı kanaati yaygındır. Biz mesnevîler hariç, bunun genellikle doğru olmakla birlikte bazı istisnalarının da olduğunu gördük. Aşağıda XVI. Yüzyıl şairlerinden **Garâmî**'nin somun ve odun hakkında söylediği murabba'ı buna örnek verilebilir:

Çok zamandır ikimiz bir sofrada konuşmadık
Cenge girüp birbirimizle el sunuşmadık
Sofra sahrâsında esb-i ekle binüp koşmadık
Karvaşalım gel beri meydana aslanım somun

Kapana giden kapar geldikde onun dengini
Furuna girsekdi görürdün cihânın cengini
Halka diriz bengile dîvâneler pelhengini
Ey yürekler yâresi her yerde yârânım somun

Furuna düşen ider habbâze dilince sadâ
Eyn hubz etmek kanı nanı gücâ kamu ehlâ
Akça ile eyle yüz göstermezsin dirsene bana
Nakd-i cânım al ala gözlü güzel hânım somun

Ocağa mı yandı götürüldü dünyâdan odun
Kar yerine yağın olsaydı nolaydı un
Haftasıdır etmeğün yüzünü görmedüm bu gün
Kandasın sen ey ekâbir lokması cânım somun

Sözüme gûş ur işit ey husrev-i âli-cenâb
Oldı bu kahtile âlem halkının hâlî harâb
Odı görmez yerde göz gökdeyse doğmaz âfitâb
Kapuyı yakdum odun oldı açık kaldı bu bâb

Haftasıdur sancılı dahi çig yatur kebâb
 Ey **Garâmî** himmet eyleser o şâh-ı kâmyab
 Tanrı Dağı'nın gelür odunu bî-add ü bî-hısâb
 Şimdi halkın derdi bu vallâhu a'lem bi's-savâb⁸

Belki de estetik anlayışı gereği Divan Şiiri'nde müstakil manzûmeler hâlinde yiyeceklerle ilgili şiirler fazla yazılmasa da pek çok edebî eserin içinde yiyeceklere doğrudan veya dolayısıyla yer verildiğini söyleyebiliriz. Bunların başında hiç şüphesiz sünnet veya düğün törenlerinin anlatıldığı “sûrnâmeler” gelmektedir. Bunların hepsinde yiyecekler konusu ayrıntılı bir şekilde anlatılmasa da bir kısmında “şeker âlâtına⁹” ve yiyeceklere özel bölümler ayrılmış bazan yemek tatlı ve meyve isimleri ayrıntıyla sayılmıştır. Bazan günlerce süren bu ziyâfette ve sonunda eski Türklerde de görülen “yemek ve çanak yağma”ları cömertlik ve bolluğun ölçüsü sayılıyordu¹⁰.

Mesnevîler içinde meselâ XV. Yüzyılda Ahmed-i Dâî'nin Çeng-nâme adlı mesnevîsinde pek çok yiyecek ismine rastladığımız gibi XVI. Yüzyılın önemli şairlerinden Lâmiî'nin Şem ü Pervâne adlı mesnevîsinde yer alan bir ziyâfette, sunulan yemek ve meyve türünden bir çok yiyecek ismi sayılmaktadır. Bütün bunlar bize hemen her tip edebî eserde karşımıza yemeklerle ilgili malzemenin çıkabileceğini göstermektedir¹¹.

Ayrıca XX. Yüzyılda bir divan tertip eden Hammâmizâde İhsan'ın müstakil “Hamsinâme adlı bir eseri olduğu gibi Divanı'nda uzunca bir Hamsi Kasidesi'nin bulunması da konuya uzak kal(m)madığını göstermektedir¹².

B Yayınlanmış Divan Tahlillerinde Yiyecekler

Şeyhî **Dîvânını** Tedkik'de yiyecekler müstakil bir başlık altında incelenmeyip tarafımızdan **fihrist** ve **endeksten** hareketle tesbit edilmiştir. Buna göre Divan'da geçen yiyecekler nan ve nemek, nukl, biryân, dane-gendüm, fülful, şeftali, şîr, şehd ve şekerdir. Bunlardan nan ve nemek, tuz ekmek hakkı deyimini çağrıştıracak şekilde kullanılmakta ve tuzun suda acıyıp ezilmesi anlatılmakta; Adem peygamberin dâne-i gendüm (bugday tanesi umduğu söylenmekte; sevgilinin

⁸ Âşık Çelebi, *Tezkire*, G. Meredith Owens, London 1971, s.38-39; v.288b-289b.

⁹ Düğün ve şenliklerde şekerden yapılan muhtelif şekiller, hayvanlar, ağaçlar, çiçekler, meyveler vs...

¹⁰ Doç. Dr. Mehmet Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Sûrnâmeler*, Ankara 1999, s.184-215

¹¹ Doç. Dr. Günay Kut, “13. Yüzyıla Ait Bir Yemek Kitabı”, *Kaynaklar*, S.3, İstanbul 1984, s.50-57.

¹² Hammâmizâde İhsan, *Hamsinâme*, İstanbul, 1928, 150+8 s. (2.b. 1972) ; Doç. Dr. M. İsen-Arş. Gr. R. Canım, *Hammâmizâde İhsan Hayatı, Eserleri ve Divanı*, Ankara 1989, s.278-288.

fülfül, benine; şeker, dudağına ve sözüne; şeftali de yine dudağına benzetilmektedir¹³.

Necâfî Bey Dîvanı Tahlili'nde de yiyecek isimleri özel bir başlık altında geçmemektedir. Ancak bizim tesbitlerimize göre teşbih unsuru olarak güneşin ve ayın renk ve şeklinden dolayı elma ; yıldızların arpa, dâne, nar tanesi, fındık ve nukle; turşunun rakîbe; ciğerin kebaba; çenenin elma, ayva ve turunca ; benin üzüm ve fülfüle; ağzın süt ve şeker; dudağın bal, şeker, senbüse (hamur tatlısı, samsa), hurma, unnâb, enar , piste, bâdem, tatlı ve helvaya; sevgilinin büse va'deylemesi de ağızda şeker ezmeyle benzetilir¹⁴.

Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası'nda yiyecek, içecek ve meyveler müstakil başlıklar altında işlenmiş olup yiyecekler içinde ades, fülfül, bal, kebab, helva, ekme vb. gibi maddeler görülmektedir. Tatlılar içinde en çok şeker söz konusu edilirken bal, şeker, helva, sen-büse, palude ve güllâb daha çok sevgilinin dudağı, sözü, vuslatı için müşebbehün bih olurlar. Tatlılardan sonra sırayı ekme, tuz, kebab ve biryan alır. Kebab ve biryan âşıkın bağı, gönlü, sinesi ve rakibin ciğeri için benzetilen olurken Divan'da geçen un, buğday, arpa, ades, haşhaş, hardal ve fülfül çeşitli özellikleriyle konu edilirler. Bunlardan un, âşıkın canı ; ades, haşhaş ve fülfül, sevgilinin benine müşebbehünbih olur. Meyveler içinde geçen sîb, bih, şeftalü, turunc, narencî, engür, fınduk, bâdâm, piste, (h)unnâb ve hurmanın renk, şekil ve lezzet bakımından daha çok sevgilinin çenesi, dudağı, gabgabı ve gözü için benzetilen olduklarını görmekteyiz¹⁵.

Hayâlî Bey Divanı Tahlili'nde de İctimaî Hayat ve Nebatlar'ın alt başlıkları olarak Sofra ve yiyecekler kısa, meyvelere ise biraz daha uzun yer verilir. Buna göre övülenin sofrası 'hân-ı visal', sevgilinininki 'hân-ı visâl-i yâr'dır. Yiyeceklerden ekme (etmek, köynüklü nan), un, çörek, azık, kuş ve kuzu kebabı, pilav, yağ, helva, şeker (kand, sükker), bal (engübin, asel, şehd), şerbet, tuz ve süt; meyvelerden de elma (sîb), ayva (bih), nar (enar), şeftalü, üzüm, hurma, limon, turunç, bâdâm, fıstık (piste) geçmektedir. Yiyecekler üzerinde fazla durulmazken meyvelerin nasıl kullanıldıkları belirtilir. Meselâ renk ve şekil bakımından elma ve turunç sevgilinin çene ve gabgabına; hurma, şeftali ve fıstık dudağına ; badem ise gözüne benzetilir. Ayrıca limon âşığın sararmış yüzünü anlatırken, nar ve ayvanın ateş ve "eyvah" anlamında tevriyeli kullanıldığı görülür. Arpa, buğday, darı, hardal, üzerlik, çörek otu, haşhaşın ise Divan'da geçmekle birlikte önemli bir yer tutmadıkları belirtilir¹⁶.

¹³ Tarlan, a.g.e. s.132, 134, 199, 201.

¹⁴ Çavuşoğlu, *Necâfî Bey Divanı Tahlili*, s.101, 128, 152, 175, 176, 177, 180, 192, 220, 236, 242, 244, 250.

¹⁵ Tolasa, a.g.e. s.517-518, 525-526.

¹⁶ Kurnaz, a.g.e. s.169, 538-539.

Nev'î Dîvânı'nın Tahfîli'nde de aynı üslûp devam ettirilerek yiyecekler ve meyvelere müstakil olarak ve ayrıntılı bir şekilde yer verilir. Yiyecekler içinde şeker ve bal daha çok sevgilinin sözü, ağız ve dudağıyla, şairin şiiri ile ilgili olarak ele alınırken papağanı şekerle konuşurma, Ferhat ile Şirin hikayesinde şirin kelimesinin tevriyeli kullanılması, balın yapışkanlığı ve sinek, üşüşmesi dolayısıyla geçerler. Gülâc iki beyitte iki eli yufka olarak vasıflandırılırken; helva dudak, ağız tatlı dil gibi düşüncelerle ilgili yer alır. Yemek olarak kût, sımât ve bîryan, berre-i bîryan, kebab, murg kebabı geçmektedir. Buralarda âşkın gıdâsının aşk olduğu; övülenin sofrasında kehkeşânın sımât olduğu; gülistanın ateş olmasından bülbülün de murg kebabı olduğu hayaline yer verilir. Meclislerin vazgeçilmez unsuru nukl (meze) beyitlerde sâkî, mey, kadeh ve şem' ile birlikte yer alır ve dudak, gam ve yıldız benzetilir. Fındık ise ayın siniye benzetildiği beyitte yıldız olur. Soğan ve sarımsak, kokusu nedeniyle şâirin kendi şiiriyle rakiplerinin şiirinin karşılaştırılmasında rakiplerin şiirinin benzetilene olur. Kendi şiirinin kokusu ise bûy-ı anber-serâ ve bûy-ı gülistan diye nitelenir. Yumurta da Paskalyada boyanmasıyla âşğın kanlı gönlüne benzetilir. Ayrıca tavuğun bir yumurtayla bir mahalleyi ayağa kaldırması ârifin sessizliği yanında câhilin çığırkanlığının anlatılmasında kullanılır.

Nev'î Dîvânı'nda genel olarak belli bir gayretin sonucunda elde edilen mahsul anlamında kullanılan meyvenin dolayısıyla yağmurdan zarar görmesi; âşğın hâli gibi meyveleri nedeni ile eğilmesi de konu edilir. Divanda geçen meyveler ayva, elma (sîb), erik, (alû-yı siyâh), nar (enâr, yakût-ı rummân), şeftali, üzüm (engûr), bâdem ve fıstık (piste)tir. Bunlardan ayva, güneş ve yumruğa; elma, çene, gabgab, güneş ve taş; erik, taş yarasına; nar taneleriyle şarap damlasına; şeftali, dudağa; üzüm, salkımları dolayısıyla başını öne eğmiş insan, gözyaşı ve tesbihe; badem göze; fıstık ise dudağa benzetilir. Sevgilinin badem gözünün şehit ettiği âşkların bulunduğu yer bademlik diye anılırken, kumaşlarda bademin bir motif olarak kullanıldığı da görülür. Ayvanın güneşe benzetildiği beyitte bulutlar pamuğa, gökyüzü de sandığa benzetilerek meyvelerin pamuğa sarılarak uzun süre saklandığı gibi âdetler de dolayısıyla verilir¹⁷.

Fuzûlî Divânı'nda Maddî Kültür'ün tahlil edildiği incelemede tabi olarak konumuzla ilgili sadece sofrâ ve yemeklerde kullanılanlara yer verilmiştir. Sofra ve mutfak eşyaları olarak yemekte kullanılan sofrâ, mâ'ide, hân, tabak, tâs, kûze gibi eşyaların sayıldığı Fuzûlî Dîvânı'nda yemeğe besmele ile başladığı, bereketinden dolayı Halil İbrahim peygamberle birlikte anıldığı ancak sofranın, hân-ı vasl, hân-ı iltifât, mâide-i ilm, sevgi, ihsan, iltifat ve ilim sofrası gibi mecazî ve soyut anlamlarda kullanıldığına söyleyebiliriz¹⁸.

¹⁷ Sefercioğlu, a.g.e. s.86-88, 414-416.

¹⁸ Aybet, a.g.e. s.201-203.

C. Zâfî Dîvânı'nda Yiyecekler¹⁹

Zâfî'(1471-1546)'ye gelince yayınlanmış üç ciltlik gazelleriyle her bakımdan bir malzeme hazinesi olarak karşımızda durmaktadır. Evet her isteyen istediği konuya bol bol malzeme bulabileceği bir hazine, Zâfî Dîvânı... Saf şiir örneği beyitler ve orijinal benzetmelerin yanı sıra müptezel benzetmeler, tekrar ve ikilemeler, cinaslı kafiyeler, redifler, deyim ve atasözleri, folklorik unsurlar, alkış ve kargışlarla Türkçe'nin güzelliği ve zenginliğini, hasılı bütün bir hayatı her yönüyle Zâfî'de görebiliriz.

Herhangi bir medrese tahsili olmadığı halde anadan doğma şair olan²⁰ ve pek müstesnâ bir zekâyâ sahip olan²¹ Zâfî, dostu olan ve onunla yakından görüşen Âşık Çelebi'ye göre fakir ve sağır olmasaydı ve şairlerle muhavere ederek sohbet ve meclislere katılsaydı olduğunun on katı şair olurdu²².

Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na göre Balıkesir'in bu müstesna çocuğu²³ şiiri, başka bir ifadeyle sanatı, hayatın kendisi yapmış, çağındaki bütün şairlere

¹⁹ Zâfî'nin Dîvânı'ndan başka diğer bazı eserlerinde meselâ Letâ'if'inde de yiyecek ve içeceklerden dolayısıyla bazı bahisler vardır. Bunların içinde seftâlû ve hıyar kelimelerinin tevriyeli kullanıldığı biraz müstehcen bir lâtfenfin yanında (Mehmed Çavuşoğlu, Zâfî'nin Letâyifi, İstanbul Üniversitesi, Ed. Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C.XVIII, s. 14-15, İst. 1970) yiyeceklerle ilgili bazı mesleklerin mîzâhî bir şekilde tanımlandığını da görüyoruz: (...) Kannâdlar şîrin-kâr olalar, anlarda tatlılar çoğ ola. Pâlûdecilerde avurda çekmeğe lâyk ehl-i nâzûkler bî-kıyâs ola. Şekerine sinek üşen şekerilerde kovucılar çoğ ola. Tatlıcak satanların agzına sinek üşe. Ekmekçiler ekmeklü ola. Biryancıların halk ağız üşürüp bir yanından etin yiyeler. Bala kıymayan halvacılarda halâvetsizler vâfir ola. Baklavacıların işi yufka ola. Börekçilerde merdâneler bî-nihâyet ola. Usta halvacıların tatlı tatlı halvasu yenüp aşçıların cânı için aşı yene. (...) Bakkâlların bir eli yağda bir eli balda ola. Bal tutanlar barmakların yalayalar, sanatlarında elleri tatlı ola. Yağcılarda acımışlar çoğ ola. San'atlarında kâmil geçen yüzi kara işkenbecilerün b.kı çıka. Turşıcıların yüzi gözi turşı sata, halka ekşi sûret göstereler. Kovancılar halkun agzına bal çalalar. Bal ve pekmez satanlar halkun agzı dadın vereler. Köftecilerde köfte-hârlar çok ola. Ayrancılarda zemâne yağ yogurtdan mı olur, yogurt yagdan mı olur bildüre. Çörekçilerün çöreginde çiği olmaya. Südcilerün südin emeler. Balcıların balın yalayalar. Kebabcılarda yanmış göyünmüş çok ola.. Mehmed Çavuşoğlu, Zâfî'nin Letâ'ifi, İst. Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Dergisi, S. 22, İst. 1977, s.151-152.

²⁰ (Prof.) Dr. Mehmed Çavuşoğlu, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986, C.13, s.466.

²¹ Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, *Zâfî Dîvânı*, İstanbul 1967, C.1, s.XXI.

²² Âşık Çelebi, *Tezkire*, G.Meredith Owens, London 1971, v.279a.

²³ Prof. Dr. Cemal Kurnaz İskender Pala'nın *Müstesnâ Güzeller* isimli kitabı için yazdığı tanıtma ve tenkit yazısında onun Zâfî için "Şiirin İşportacısı Zâfî" başlıklı yazısını yadırgadığını belirterek kaynak belirtmeden, Mehmed Çavuşoğlu'nun Zâfî için "Balıkesir'in dahl çocuğu" dediğini söylüyor. Bkz. *Divan Edebiyatı Yazıları*, 1.b. Ankara. 1997, s.463.

ustalığını, büyüklüğünü kabul ettirmişti²⁴. Biz Zâtî Divânı'nı okurken "şeftalu" redifli şiirinin yanında "börekçi" gazeli gibi bazı şiirlerini yiyeceklere tahsis ettiğini gördük ve Âşık Çelebi Tezkiresi'ndeki Hayâlî ile yiyeceklerin diliyle şiir yazma konusundaki anekdotu okuduğumuzda Divânı bir de bu gözle okuyarak taradık ve elde ettiğimiz bilgileri aşağıya aktaracağız.

Hayâlî ile ilişkisine gelince; Tezkireci Âşık Çelebi bir Ramazan günü Zâtî'nin dükkanına gitmiş. Zâtî de "Ramazan insana garip fikirler ilham ediyor" diyerek yeni bir gazelinden üç beyit okumuş:

Aklıta sen pilav u ben sarılıkta zerde
Hem sofraya olalım gel bir hoş latîf yirde

Mahbûb yufka içre bir puhte mâkiyân-veş
Gâyet leziz olursun olursan ehli-i perde

Küy-ı nigâra varsam n'ola rakîb ile ben
Mergüb olur ziyâde acı basal seferde

Dükkandan çıkan Âşık Çelebi önceleri Zâtî'ye hürmet eden ve bir şiirini de tahmis eden ancak sonraları arası açılan Hayâlî'ye rastlar ve bu şiiri okur. Hayâlî, "Zâtî şiiri yenir bir şey sanıyor" diye alaya başlar. Çelebi'ye göre, bunu işiden Zâtî "Hayâlî'nin kanına aş yerer ve bulsa etini yerdî. Bana da süt dökmüş kedi gibi bakardı. O da Hayâlî'nin

Kelle-i uşşâk satılmaz kesâdı var katı
İşlemez oldu mahabbet şehrînün ser-hanesi

beytini okuyarak hiddetini teskîn ediyordu" demektedir²⁵. Halbuki Zâtî, "Latîfe"lerinden de anlaşıldığına göre halk şairlerindeki gibi yer yer "irticâlî"²⁶ şiir de söyleyebilen pratik zekâyâ malik, hayâl gücü kuvvetli büyük bir şair idi. Bu onun bir kusuru değil meziyeti idi.

I Zâtî Divânı'nda Genel Olarak Yiyecek (rızk, gıdâ, nimet)

Zâtî Divânı'nda genel olarak gıda; inci gıdâlı, zümürüt yuvalı, altın kanatlı bir kuş (2/1²⁷ güneş²⁸) tasviriyle başlamakta ve sevgilinin suya benzetilmesiyle susuz değirmenin boğazından gıdâ geçmeyeceği (1057/2,1363/2); dünya

²⁴ Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu, *Divanlar Arasında*, 2.b. Ankara 1998, s.38.

²⁵ Â. Çelebi, Tezkire, v.282a.

²⁶ (Prof. Dr.) Mehmed Çavuşoğlu, "Zâtî'nin Letâyîfi", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XVIII, İstanbul 1970, s.25-51.

²⁷ Buradaki ve bundan sonraki rakamların birincisi şiir, ikincisi beyit numarasını vermektedir.

²⁸ Bu beytin mazmunun güneş olduğu ve beytin açıklaması için bkz. Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu, *Divanlar Arasında*, 2.b. Ankara 1998, s.38.

nimetlerinin baştanbaşa zehirle terbiye edildiği bu hainin şekerli helva sattığını sanmamak gerektiği(376/2; sevgilinin gamı varken ne kadar şekerli nimetler de yense tat alınmayacağı (1205/7, 1148/2); (şâirin) kalbine kuvvet veren gıdânun o şeker sözlü (sevgili) olduğu (468/1); Farsça-Türkçe bir mülemma' beytinde hiçbir nimetin kebaba yetişemeyeceği (66/5); Kanun (mûsîki âleti)'un rûhun gıdâsı olduğu, kalbe sâfi safâ (neş'e) verdiği (1069/5); Allâh'ın dünyada insanın rızkını eksik etmediği bu yüzden kendisinin (Zâti) her an bir peri (yüzlü)nin gamını yediği (1148/7) ifade edilmektedir.

Son beyti buraya alıyoruz:

Zâtiyâ her gâh yirsin bir perînün gussasın
Eksük itmez âdemün dünyâda rızkın Yaradan

2. Tahıllar ve Unlu Ma'müller

ekin, başak(sümbüle), buğday, gendüm, tane, burçak, darı, erzen, arpa, mercimek, haşhaş, un, nan, ekmeç, çörek, hamur,

Baştan sona cinaslı kafiye ile yazılmış bir gazelin bir beytinde nemin ekinin yetişmesinde önemli olduğu (471/3); bir beyitte de yitirilen aklın biçilmiş ekinliğe (kişt-zâr), onu orakla biçenin de (sevgilinin) iki kaşına benzetildiğini (233/4) görüyoruz.

Sümbüle (başak) ise bir beyitte tevriyeli olarak başak burcu ve sevgilinin sümbüle benzeyen saçı ile beraber geçmektedir(1441/3).

Buğday daha çok gendüm şeklinde tevriyeli olarak kendim ve buğday anlamında ve burçak, ve darı ile birlikte geçmekte, değirmen taşıyla un haline getirilmesi, dövülmesi çeşitli hayallere yol açmaktadır: Şair aşk ırmağında kendini (gendüm) değirmen gibi un haline getirmiş(1135/5); eğri gidişli feleğin elinden kendini (gendüm) değirmen gibi taşlar ile döğmeden un haline getirmiş(950/2) tir.

Tane ise rızkı bitmek (ölmek) anlamında "daneyi düketmek"(701/5) deyimini ve buğday tanesi anlamında, değirmen ve ambar kelimeleriyle birlikte kullanılır. Bu arada "değirmende sakal ağartmak" deyimini ve değirmende nöbet tutmak gerektiği(1130/2); ayrıca mahbûbun yanağındaki tane (ben)'nin gönül kuşunu avlamak için bir tane olduğu(791/6) belirtilir

Aşağıdaki beyitlerin birincisinde "Sen tane (rızk) için gam yersin halbuki gece ve gündüz iki fare olup ömür ambarını tükettiler" denilir. İkincisinde ise dâne ve dâna'yı cinaslı kullanarak atasözü tadında bir hikmet söylenir:

Dâne için gussa yirsin sen dahi leyl ü nehâr
Ömrün anbârın düketdiler iki mûş oldılar (351/4)

Dânesi dükenmedin dâna odur kim ayş ide
Bir değirmendür cihân her kimse bekler nevetin (1130/2)

Un da buğday ve değirmenin geçtiği beyitlerle ve tandırda ekmek ve çörek yapılması yönüyle geçer. Yemekler bölümünde ele alacağımız 1129 no'lu şiirde unun hamur yapılması, (hamurun) merdane (tevriyeli) ile dövülmesi, yufka açma ve börek yapma da konu edilir. Feleğin değirmene benzetildiği beyitte tozunun un olduğu ve felek tandırında ay ve güneşin iki ekmek haline geldiği anlatılır(1059/2).

Ekmek, çörek ve pide de bunlara bağlı olarak ele alınır. İlâve olarak güneşin yara ve ekmeğe benzetildiği beyitte öksüzün koinuna ekmek konulduğu için sevindiği(1423/7) ayrıca fakirlik esrârını yiyenin, nan (ekmek) sevdâsına düştüğü söylenir(145/1-4). Çörek ise yara(dâğ)'nın benzetilene olur ve çiğ çöreğin (misafire çıkarılmayıp) saklandığı ifade edilir(954/1, 970/3). Ok yarasının pidede benzetildiği beyitte göğüs yaralarla o kadar dolmuştur ki sanki içi pidelerle dolmuş kızmış fırına dönmüştür(478/2).

Darı (erzen) ise taşlarla dövülmesi, buğday miktarında (değerinde) olduğu, toplanması, saçılıp (ekilip) dağıtılmasıyla geçer. Yüreğin harman (hürmen)'a benzetildiği, darının buğday değerinde olduğu(1761/1), taşlarla dövüldüğü(1762/1), dövülmüş bir avuç darı gibi akımlı dağıttığı(1762/6) söylenir.

Arpa iki beyitte cev adı altında "cev kadar cevaba kudreti kalmamak" (1248/2) ve "gendüm (buğday) gösterip arpa satmak" (aldatma) şeklinde deyim olarak kullanılır:

Hâsıl umma hurmeninden rûzıgâr-ı hâyinün
Gaflet itme sana gendüm gösterür arpa satar (376/5)

Mercimek, buğday ve burçak ise derlenerek tanelerinin elde edilmesi yönüyle beyitte geçer(1557/3). Yine mercimeğin "ağzında mercimek ıslanmaz" deyimıyla sevgilinin sır tutmaması ve ağzının küçüklüğünü anlatması yanında benine benzetildiğini de görürüz(695/5).

Afyon, bengî, hayran gibi kelimeler çok fazla geçmesine rağmen **haşhaş** sadece bir beyitte tanesinin değersizliğiyle geçmektedir(1821/4).

3. Yemekler ve Yemeklere Katılan Malzemeler

a. Genel Olarak Yemek (taam, yemek, aş)

Genel olarak yemek, aşına ağu katmak (1474/5), aşına zehir katmak(1484/2), helva ve aşına diş bilemek(ölümünü çok istemek anlamında)1284/1, 1415/4,1783/3), kanına aş yermek(aynı,1037/5,1271/4), hazn-ı taam etmek gibi

daha çok deyimlerle birlikte kullanılır. Bunlardan zehirleme hadiselerinin daha çok yemeğe zehir katılarak yapıldığı, ölünün arkasından yemek ve helva pişirilerek dağıtıldığı anlaşılıyor. "Aş yerme" ise daha çok hamile kadınlarda görülen olur olmaz şeyleri zamansız şiddetle isteme olarak tarif edebileceğimiz bir duygudur. Burada özellikle ölmesi şiddetle istenen rakibin kanına aş yerilir, yahut acüzce felek âşığın kanına aş yerer. Her şeyin döndüğünün anlatıldığı "döner" redifli şiirde ekmeğin ve aşın bile döndüğü yerde "ben niye kâseyi döndürmeyim!" diyerek içmeye bahane aranır(333/6).

Yine "misafir umduğunu değil bulduğunu yer"(350/5) ve "taamın tadını yiyen bilir" (1573/5, 1575/3) atasözleri de bu arada zikredilenlerdendir. "Bir lokma bir hırka" deyimini ise

La'lünle zülfin besdür fakire
Bir lokma ile bir hırka kâfi

şeklinde dudağın lokmaya; saçın hırkaya teşbihi ile ve Divan şiiri estetiği içerisinde ifade edilir.

b. Yemekler ve Yemeklere Katılan Malzemeler

Zâti Divânı'nda adı geçen yemek isimleri ve malzemeleri şunlardır: kebab (kuş kebabı, güvercin kebabı, keklik ve turac eti, şiş kebabı, ciğer kebabı, kuzu kebabı, pilav, yufka, makiyân(tavuk), yahni, börek, şeker böreği, şorva, köfte, beyza, sirke, basal, piyaz, fülful, tuz.

Bunlar içinde en büyük yeri tabii ki 40 beyitle kebab tutar. Ancak bunların çoğunun âşığın ciğer kebabında olduğu gibi mecazî olduğunu ve gerçek anlamlarından uzak olduğunu söyleyebiliriz. Fakat yine de kebabın dönerek pişirildiği, kuzu, kuş, güvercin, keklik kebabı gibi çeşitleri, pişirirken sulanması ve kanlanması (ağlar diye nitelenir), tandırda pişirilmesi konu edilir. Zâti'nin Türkçe-Farsça bir mülemma' beytine göre kebab çok değerlidir: Hiç bir nimet kebaba ulaşamaz.

Kebab bazen şarapla birlikte geçer. Ama şarap da kebab gibi çeşitli benzetmelere konu olur. Aşağıdaki beyitte şairin yanık bağı kebab, ciğer kanı ise şaraptır:

O şühun bezm-i 'ışkında nice germ olmayam Zâfi
Yanık bağrım kebâumdur ciger kanı şarâumdur (357/7)

Yalnız bu kebabın çoğu zaman âşığın (şâirin) yanık gönlü, bağı, yüreği, ciğeri; ateşin ise onun âhı olduğunu belirtmek lâzım. Kebabın piştiği ocak, yani tandır da ya gönül (dil) veya felek olur. Buna göre şâirin âhından arşın horozu bile kebab olur (72/5,500/2, 1619/4). Bu arada Zâti cinasla kebab anlamındaki biryan

kelimesini ayrı yazarak yani diğer taraf, yan anlamını da düşünerek beraberce kullanır:

Küllî her yanımı ışk âteşi biryân itdi
Etümi yidi bentüm gam dahi bir yanumdan (1089/3)

veya ikisinin birlikte geçtiği de olur:

Eyledi bir yanımı biryân biryanum kebâb
Nâr-ı cevri ile derun-ı sinemi tennûr iden (1261/4)

Şâir sevgilisini “Ey gül yüzlü! Zâtî’ye âh ettirme yoksa feleğin Hamel ve Sevr’i bile biryan olur”(161/7) diye bedduâsının yakıcılığı ile tehdit eder. Tabi buradaki Sevr ve Hamel, öküç ve kuzu anlamının yanında aynı zamanda birer burcu göstermektedir. Aşğın âhundan sevgiliye haber götüren güvercin semender(1584/2) bile olsa döne döne kebab olur(422/5). Dolayısıyla âşğın ıstırabından sevgilinin haberi olmaz veya ona kayıtsız kalır. Tabi burada da güvercinin dönmesi yani takla atması, güvercin kebabı, kebûter ve kebab kelimelerindeki “keb” hecesinin ortaklığı, anlamı ve söyleyişi etkiler. Öbür yandan şâir de sevgilinin ayrılığında döne döne kebab olur.(1072/5) Biryân kelimesiyle birlikte kullanılan bir kelime de “giryan”dır. Şâir bununla, “gözüm giryan yürek biryan(436/4)” diyerek bir söyleyiş güzelliği ve âhenk elde eder. Kebabla ilgili söylenen bir deyim de beyitlerde yerini alır: “Ne şiş yansın ne kebab! (594/5)

Genel olarak kebabın yanında bazı beyitlerde bu kebabın kuş(1387/3, 1752/1), güvercin(hamâme, kebûter 1370/2, 422/5, 912/3, 1548/3), şiş(71/1, 1436/5), ciğer(63/6-7, 1209/2, 1299/3, 1323/3, 1647/5, 1675/4), yürek(436/4) veya kuzu(1129/2) kebabı şeklinde mecazî ve hakikî anlamlarıyla nisbeten belirtilerek kullanıldığını da görürüz.

Kebabın dışında geçen yemek ve yiyecekler pilav, börek, yufka, tavuk(mâkiyân), keklük ve turac eti, yahni, ciğer, kıyma ve soğanıdır. Bunlardan pilav şöhretinin dünyayı tutması(1777/3) ve aklı(1457/1) ile; börek ve yufka fırında ve ateşte ve tavayla pişmesi kıyma katılması, merdaneyle açılması (1129/1-4) içine tavuk konulması(1457/2) keklük ve turac eti iri doğana yem olması (1777/4) dolayısıyla; yahni ateşte pişmesi ve sıcak yenmesiyle(1777/5); ciğer hafif ateşte pişmesi (1457/5); kıyma yufkaya sarılması ve merhamet et, acı anlamına tevriyeli kullanılışıyla(1129/4); soğan (basal, piyaz) ise yolculukta baldan bile tatlı(1457/6) ve kat kat(848/3, 1421/3) olmasıyla geçer.

Ancak bütün bu sayılanların sadece yemek ve yiyecek çeşitlerini saymaktan çok daha önemli bir sebebi şairin duygularını ifade etmede yardımcı birer enstrüman olmasıdır. Meselâ en son geçen soğan, her iki beyitte de (birinde tatlı dilli sevgiliyle âşığı (şâiri) birlikte görerek yüreği kat kat acıyan) rakîb ve adüya benzetilmiştir:

Görüp ben adûlar o şîrîn-zebân ile
Kat kat yürekleri acıya nitekim basal (848/3)
Uşşâk can virürken anma rakîbi gerçi
Acı basal 'aselden şîrîn olur seferde (1457/6)

Pilav ise beyazlığı ve inci dişleriyle sevgilinin benzetilenidir. **Clğer**, aşk ateşiyle pişen âşîğın kalbi; tava, gam tavaşı; kuzu, gönül kuzusu; yufka içine sarılmış pişmiş tavuk sevgilinin benzetilenidir. Yine “Yufkadır bağrım börek gibi” diyerek kendi gönlütün durumunu yufka benzetmesiyle verirken “Tut ki bir pâre hamîrem aç beni göster yüzün” diyerek de kendisini hamura benzettiğini görürüz.

Şeker böreği ise ziyafette yenilen bir yemek olarak sevgilinin dudağının benzetilene durumundadır(223/4). **Şorva** meslek ismi yapan –cı ekiyle şorvacı şeklinde ve ahçı'yla birlikte geçmektedir. Bir güzel şairin şorvacı ve ahçısı olunca o da kendini âlemin pâdişâhı gibi görür(888/2). **Köfte** bir beyitte şairin durumunu anlatmak için kullanılır: Dert ve sıkıntı satırı onu köfte etmiştir(888/4). **Beıza** yani yumurta ise tamamen soyut olarak ele alınır: Sabah yumurtaya benzetilerek feleğin onu doğurduğu(601/2), gözyaşının yumurtaya benzetilerek zaman zaman aşk oyuncusunun yumurtayı sakladığı (yumurta saklama oyunu)(660/4), şairini belâgat Kafdağı'nın Anka'sının kanadına benzeten şair, cihanı yumurta gibi kanadının altına almakla onun emsalsiz olduğunu söyler(940/3). Düşmana benzetilen **sirkenin** ise sadece bir beyitte başa (yemeğin başında mı?) çok iyi geldiğinden söz edilmektedir(1457/4). **Tuz**, deniz suyunun tuzluluğu (882/2) gözyaşının tuzluluğu (471/4) helva tuzu neyler?(471/2) deyiminde kullanılır. Bu son beyitte divan şairinin estetiği içerisinde dilberin dudağının şeker ve dilinin helvaya benzetildiği yerde şir de tuza benzetilmiştir:

Didüm ki zebânundan düşürme benüm şî'rüm
Didi o lebi şekker halvâ nemeki neyler

Daha çok sevgilinin beninin benzetilene olan **fülful** (karabiber) Zâti Divânı'nda epeyce geçer. Buna göre sevgilinin güzellik sofrasında benin bir tane fülful(karabiber)dür(186/4). Yüzü kara, bendeş, hâl-i Hindü gibi nitelermelerle geçer. Belki de baharat Hindistan'dan geldiği için “fülful-i Hindüstân” diye anılır(217/5). Acılığı (1547/7), siyah renkte olduğu ve dövülerek ezilip yemeklerde kullanıldığı için siyah köleye benzetilir ve döğe döğe kullanıldığı söylenir(375/2, 857/2, 1469/2).

Turşu ise ekşi ve buruşmuş yüzüyle rakîbin(705/3) benzetilenidir. Ayrıca bir deyim olarak turşusuna aş yemek (1445/5) kullanılmaktadır.

Yemekten sonra taze meyve yemenin güzel olduğu ve yemeği hazmetmek için bir iki kadeh içildiği de beyitlerden çıkarılabilir. Ancak bu meyve sevgilinin la'l dudağı; yemek Zâti'nin şiiiri; sofa da gam sofrasıdır:

Mahlasda ansa la'lüni Zâfî nola olur
 Ba'de't-ta'am mîve-i ter ey püser lezîz (135/5)
 Sâkî ziyâde çok yimişüz hân-ı gussayı
 Bir iki câm sun bize hazm-ı ta'am için (1090/2)

4. Tatlılar

Tatlılar içinde en çok geçenler daha çok sevgilinin dili, dudağı, sözü, şairin şiiri ve sözünün benzetilene olan **şeker** (sükker, kand), **helva** ve **bal**dır. Bal ve şeker "şehd ü şeker" şeklinde çoğu zaman beraber kullanılır. Bunun yanında bal ve asel kelimeleri de geçer. Bunlardan başka **gülâc**, **baklava**, **muhallebi**, **zerde**, **kadayıf** Dîvân'da geçen diğer tatlı çeşitleridir.

Bunların da oğul balı(1639/1), Basra balı(1789/5), badem şekeri(1093/2), çekirdekli şeker (794/2), helva-yı peşmîni(5/2 keten veya pamuk helva?), kand-i mükerrer(birkaç defa kaynatılarak tasfiye edilen, rafine 619/3), şeker leblebi(398/4) gibi çeşitleri vardır. Ayrıca tatlu yi tatlu söyle(177/4, 662/5), bal yalamak (173/3), balı belâsına(1260/5), suya şeker düşmüş gibi ivmek(370/4, 384/4), tatlu tatlu sormak (kandi kandedür diye453/3), helva tuzu neyler(471/2), dili ağzında şeker olsun(1009/2), ağzına bal çalmak(1067/2), sükkerli(çok kârlı anlamına) bazar (216/2) şeker okumak (şekerle davet etmek?393/3) deyimlerine ve şekerle düğüne gelme (1809/5) âdetine rastlıyoruz.

Şeker; şerbet, nebât, kand, kand-i mükerrer, şükür, şekker-sühan, şekker-hadis(sözlü), şekkerin, şeker-hand, (tûti-i) şekker-hâ, şekker-feşân, şekker-bâr, şekker-riz, şeker-leb, şekker-dehân, şekker-şiken, şekker-güftâr, şekker-pâş, şeker-reng, ney-şeker, emmek, sormak, esrâr, helvâ, şirin, teng-i şekker, sükkerî (nimet), şekker-i şî'r, şî'r-i şekker-pâş, kelâm-ı şekker gibi kelime ve tamlamalarla birlikte kullanılır.

Ayrıca şeker dövülüp ezilerek kullanılır. Bu durum hüsn-i ta'lille şekerin sevgilinin dudağına öykündüğü için dövülerek başının(kelle şeker) ezilip ufatıldığı(260/3) şeklinde yorumlanır. Yine hasta şekerlilerle beslenerek yarası tîmâr edilir(347/2).Papağanın şekerle konuşması da şiirlerde sık geçen bir husustur(361/2). Acele edilmesi "suya şeker düşmüş gibi ivme" deyiimiyle anlatılır(370/4,384/4). Dudak uçuklamasından oluşan kabarcıklar ise şeker leblebisine benzetilir(398/4). Şeker dolayısıyla şekerin elde edildiği şeker kamışı (ney-şeker) da beyitlerde farklı şekillerde ifade edilir. Meselâ sevgilinin boyu şeker kamışına (ney-şeker-kâmet) benzetilince bunun boyunca şirinlik (muskası) yazdurtmasından(426/6) ileri geldiği söylenir

Aşağıda ekşi suratlı acı dilli rakîbin ayrımlığının bile âşıklara bal ve şekerden tatlı olduğu söylenir:

Ey rakîb-i türş-rû bir acı dilli kimsesin
Tatludur âşıklara şehd ü şekerden fûrkatün(7057/3)

Şu beyitte ise şeker, şükür, nebat, kand hep sevgilinin dudak, dil ve hattının vasıflarıdır:

Kand-i la'li üzre Zâti bitmemiş hergiz nebât
Çok şükür bir tûti-i şekker-zebânüm var benüm (890/5)

Dedim dedi şeklindeki karşılıklı konuşmayla aşağıdaki beyitte de şeker dudaklı sevgili ile âşık(şâir) arasındaki ilişki canlı bir şekilde sorma kelimesindeki tevriye ile ele alınır:

Didümki kankı kasrın şahısın ey şeker leb
Hişm ile bakdı didi kimün evin sorarsın (1048/3)

Şu beyitte şiirin vasfı olan şeker, şirinlik (muska)'le beraber geçmektedir:

Her güzel başında şîrinlik gibi götürdüğü
Zâti-i şîrin-kelâmün şî'r-i şekker-bârıdır

Ayrıca şekere sineğin (meges 400/5, zübâb) üşüşmesi de beyitlerde söz konusu edilir:

Hâlden hâlî degüldür ey şeker-leb leblerün
Kande kand olsa birkaç zübâb üstindedür (160/2)

Helva da şeker ve aş(yemek)la beraber geçer ve çoğu zaman sevgilinin dilinin(874/5), dudağının(377/6, 645/5, 686/5, 781/2, 918/5), busesinin, kavuşma(353/5, 461/3 vasl, visal, vuslat)'sının veya şairin canı (33/6), şairlik tabiatı ve şiirinin(910/5) benzetilene olarak ele alınır. Bu arada "helva tuzu neyler"(471/2), "sabırla koruk helva olur"(353/5, 461/3), "helvasına ve aşına diş bilemek" gibi deyim ve atasözleri bu meyanda çok zikredilirler. Bir iki beyitte helva-yı peşmînî (5/2) şeklinde keten veya pamuk helva denilen çeşidine ve bademli(490/5) diyebileceğimiz bir türüne rastlıyoruz. Sevgilinin bûse vermesi iki beyitte (686/5, 910/5,1025/5) "helvalık vermek" olarak nitelenir ki nişan veya düğünde böyle bir âdetin olabileceğini akla getiriyor.

Sevgilinin acı dili (1720/3) ve sövmesi (1639/2) bile şeker ve helva gibidir. Ayrıca şeker dudaklı sevgilinin derdi âşığın rengini de "şeker-reng" eder(157/2). Özellikle ölünün arkasında onun hayrına helva yapma âdeti sık sık gündeme getirilir(1413/5). Zâhidin misvakı başına sokması da insanların helvasına diş bileceği içindir(1284/1, 1783/3) Ancak helvası yenilmek istenen bazan düşman (1280/3) olsa da daha çok hasretle diş bilenen rakîb (1037/5) veya ağyârın(1164/4) helvasıdır:

Aş ile halvâ bişürmekde rakîb üstâd imiş
Hak nasîb itsün bize halvâsını vü aşımı (1757/4)

Aşağıdaki beyit de “sabırla koruk helva olur” (üzüm olgunlaşır, tatlanır) atasözüne örnektir:

Sabr idelüm ki fûrkat ola visâle tebdîl
Sabr itmek ile cânâ halvâ olur koruklar (461/3)

Bal da “şehd ü şeker” gibi terkîb-i atfilerle beraber kullanılır ve çoğu zaman sevgilinin dudağı ve dilini, kavuşması(vasl,visâl)ını, şairin şiirini niteler²⁹. Bal ayrıca bir renk adıdır. O şeker dudaklı bal renkli (aseli1709/1,1770/4) elbise giyen sevgilinin derdi, âşığın rengini de “şeker-reng” eder (157/2). Eğer sevgilinin dudağına bir lâkap vermek gerekirse ona bâlî (ballı) den daha iyisi bulunmaz(520/5). Şairin sevgilinin dudağını vasfetmesi sanki arı(zenbûr)nın bal yapmasına benzetilir(837/2), onun acı dilleri bile bal ve şeker gibidir(1330/3).

Ayrıca bal yalamak (173/3, 1588/1), ağzına bal çalmak (1484/2), balı belâsı(1260/5) cennetteki bal ırmağı (nehr-i asel 237/3, 1297/5), arının gül ve çiçeklerden bal toplaması(319/3), bal şerbeti (988/5) de çeşitli şekillerde beyitlerde geçer. O şeker ağızlı sevgilinin dudaklarıyla konuşması şekerle balı(361/4) veya yağla balı birbirine katmak olarak nitelenir(856/3) ve birbirine yakıştır(619/2). Yine iyi balın (şehd-i fâyık) hastaya ilaç olarak tavsiye edildiği de beyitlerden anlaşılıyor(455/5). Oğul balı (591/1, 1639/1) da bu meyanda genç erkek çocuk (mahbub) ve dudağın nitelemesinde kullanılıyor. Bunlardan farklı olarak ekşi suratlı rakîbin ayrılığı da bal ve şekerle benzetilir(705/3). Arının bala konması ise “çon çon üşmek” diye nitelenir(760/2). Şekere olduğu gibi bala da, sineğin üşmesi şaşılacak bir durum değildir. Onun için sofu kevsere, âşık sevgilinin dudağına meyleder(1468/1). Sevgilinin âşığa kavuşma için va'di onun ağzına bal çalmak, ayrılığı ise aşına zehir katmak gibidir(1484/2). Aşağıdaki beyitte yukarıdakilerden farklı olarak lezzetiyle beyitlerini Basra Balı'na benzetiyor:

²⁹ Halk şiirinde de pek çok şairin şiirinde sevgilinin sözü, yüzü, yanağı, ağzı ve dudağının bal ve şekerle, yemişe, beninin de fülûle benzetildiğine rastlarız. Meselâ Karacaoğlan “Güzelin yanağı ayın tekeri/ Ağzı oğul balı frenk şeker”i derken Gevherî: “Gevherî bir ednâ kuldur/ Lebi bal yanağı güldür” / “Zümre-i irfân ol ey beni fülûl” “La’l renk yanağı yemişe benzer” der. Ord. Prof. Dr. Fuat Köprülü, *Türk Sazâirleri* 1-3, Ankara 1962, s.238, 351 Halk ve divan şiirinin bu ve benzeri bazı konulardaki mukayesesine dair bakınız: Çelebioğlu, “Karacaoğlan'da. Divân Şiiri Husûsiyetleri, a.g.e. s. 711-723; Kurnaz, “Gevherî'de Divan Şiiri Etkisi” s.359-364, “Âşık Veysel'in Şiirlerinde Klâsik Kültürün Yeri, s.365-376 *Türküden Gazele*, 1.b. Ankara, 1997.

Allâh nice leziz olur ebyâtı şî'rünün
Her biri Basra balıdır ey Zâfi bu kutu

Şu beyitlerden birincisinde güzel bir hüsn-i talil, ikincisinde ise bir tavsiye ile bir deyim sarf edilir:

Leb-i şîrînüne benzetdüğüçün kendüleri
Yaladum şehdi vü şîrî emüp ezdüm şekeru (1521/2)

Meyl itme Zâtiyâ lebi şehd ü şekerlere
Degmez vefâsı cevrine balı belâsına (1260/5)

Tatlılar içinde az geçen **güllac**, **baklava**, **muhallebi zerde** ve **kadayıfa** gelince bunlardan **güllac** iki beyitte de sevgilinin dudağının benzetilene olarak karşımıza çıkmakta (96/3, 97/5) ; **baklava**, yufkadan yapıldığı için “yufka yürekli” (1457/7) deyimiyile bir beyitte şairi ; **muhallebi**, tatlılığıyla şiere (1457/3); şîr, yani süttten yapıldığı ve şeker katıldığı için o şeker dudaklının sütkardeşi hemşîreye (1743/1) benzetilmiş ve sevgilinin dudağı(1786/1) ile ilişkilendirilmiştir:

Cânım alursa dil-berümün hasret-i lebi
Mîrâs-hârûm eylesün aşum muhallebi (1786/1)

Zerde tatlılığı ve pilavla birlikte bulunması dolayısıyla geçer ve yüzünün sarılığıyla âşığı niteler(1457/1, 1797/2). **Kadayıf** ise tel tel olması dolayısıyla sevgilinin saçlarına benzetilmiştir:

Kâkül-i pür-tâbunun endişesinden pür göntül
Aldı bir hayrâm gûyâ kim kadâyıf hayreti (1777/2)

5. Meyveler

a. Genel Olarak Meyve

Mîve, yemiş, bâr ve semer olarak dört kelimeyle geçen meyve bazan mecazî ve soyut ifâdelerle --mîve-i bâğ-ı visâl (54/5), mîve-i şive (645/2), mîve-i la'l-i leb (645/3), visâlün mivesi (1620/3), melâhat mîvesi (1795/7), bâğ-ı hüsn mîvesi (1788/4). mihnet ve belâ meyvesi (aşk ağacının berg ü bârı 246/2), mîve-i bâğ-ı vasl (1747/2) cinân meyveleri (68/5) şeklinde geçerken ; bazen de servide meyvenin olmadığı (563/4), yemekten sonra meyvenin iyi geldiği (135/5), güneşin harâretiyle meyvelerin lezzetlendiği (135/1), domuza meyvenin iyisinin nasib olduğu(389/3), yemişlerin iyisinin “tonuzum böki” olduğu (1788/4), taze yemişin insana haz verdiği (1230/7) vb. gibi ifâdelerle dolaylı olarak somut bazı düşüncelere de yer verilir. Bu konuya örnek olmak üzere iki beyti buraya alıyoruz:

Gönül bağında bitmiş bir şecerdür 'ışkun ey servüm
Belâ vü mihnet ü gussa anun bergi vü bârdur (246/2)

Ey dost düşmân ile gören seni ayıttı
Hinzîre mîvenün Hak hûbın nasîb eyler (389/3)

b. Meyveler

Zâtî Divanı'nda bir çok meyve değişik özellikleriyle ve çeşitli şekillerde geçmektedir. Bunların içinde sevgilinin dudağına ve kendisine benzetilmesiyle, gülüyle **şeftali**; tanesi, çiçeği, şarabı, ateş anlamında tevriyeli kullanılması ve sevgilinin nârin boyuna benzetilmesiyle **nar**; sevgilinin çenesine, iki kızıl gözlerine, dünyaya benzetilen ve almak fiilinden olumsuz emir anlamına tevriyeli kullanılan **elma**; âşğın sarı yüzünün benzetilene olan ve eyva(h) anlamında tevriyeli kullanılan **ayva** en çok kullanılanları; **üzüm, badem, fındık, erik, kaysı, kiras, hurma, dut, turunç, limon ve unnâb** ise daha az kullanılanlarıdır.

Hakkında Divan'ın vav kâfiyeli gazelleri içinde müstakil "şeftalu" redifli 10 beyitlik bir gazel (1230 No'lu) de bulunan **şeftali**, Divan'da en çok geçen meyvedir ve daha çok sevilenin dudağına (350/3, 1245/5, 1324/6) benzetilir. Bazan doğrudan sevgilinin şeftaliye benzetildiği ona "şeftalu" (1230) veya "şeh-i şeftalu" (1199/1) diye hitap edildiği de olur. Ayrıca sevgilinin dudağının kırmızılığı da şeftali gülüne benzetilir (1226/3, 1404/5). Sevgilinin serviye benzetilmesi sonucu âşğın, "bana şeftalular revan it" demesi üzerine onun da "serv-i revanda mîve bitmez" diye cevap verdiği görülür. Sevgilinin dudağı "sulu şeftaluya benzer tutağı cânuna lâyk" 644/1) diye nitelenir. Aşağıda nar kelimesinin tevriyeli kullanıldığı beyitte vâiz ve âşık (rind ve zâhid) tiplerinin tartışmasını görüyoruz:

Vâ'izâ âşıkı zemun eyleme şâyed ola kim
Ana şefâlû-yı havrâ virile nâr sana

Yukarıdaki gibi birçok beyitte tevriyeli (bkz.591/3, 1199/1, 1230/9, 1235/4, 1801/6) kullanılan **enar** (1239/3, 1453/5) veya **nar** da Divan'da epeyce geçer. Sevgilinin yüzü, "ey yüzi gül-nâr" denilerek nar çiçeğine benzetildiği (150/2) gibi boyu da boyu da "nârven-kâmet" diyerek nar ağacına benzetilir (167/4) narin (1235/4) ve nârince (kelimesiyle birlikte kullanılır. Ayrıca (kanlı) gözyaşlarının elbisesini narçiçeği rengine boyadığını (1442/4) söylerken bir boya ismi olarak da zikredilir. Ayrıca nardan şarap yapıldığı da "mey-i yakût-ı rummanî" (1767/2) terkibinden anlaşılmaktadır. Nar taneleri ise renginden dolayı âh kıvılcımına (şîrâr) teşbih edilir (1230/3, 1609/2). İşte son örnek:

Bezmi-i belâda iki kızıl sîb gözlerüm
Âhum odı şirâreleri nâr dânesi

Elma da Divan'da bir çok yerde geçmektedir. Sevgilinin terli çeneçukuru (zenahdân-ı arak-rîz)'na benzetildiği beyitte elma da "sîb-i gülâbî" diye vafedilir(382/3). Bir beyitte "gamı elması" (736/6) şeklinde geçen elma, birinde bıçakla soyulmasıyla (57/5) geçerken, diğer iki beyitte de zelzelede elma gibi sallanan yerkürenin benzetilene olmuştur(1361/3, 1543/3). Bir üstteki paragrafta gözlerin iki kızıl elmaya benzetildiğini ise görmüştük.

Yüzüm elüme aldum kim yâre sunam ayva
Nâra düşecek düşmen alma dir ise ey vâ (21/1)

Gibi âşîğın sararmış yüzünü ve tevriye ile eyvâ(h) diye yanıp yakılmasını anlatan **ayva (bîh)** da 9-10 beyitte geçmektedir (19/3, 21/1). Ayva gibi "bîh" de "iyi" anlamına tevriyeli geçebiliyor (57/5).

Nasîb olmadı şeftâlû-yı la'lün
Yüzüm ayva ile döndi turunca (1324/6)

Beytindeki gibi daha çok âşîğın sarı yüzü ve benzini vafeder (597/5, 1453/4)).

Üzüm ise bir beyitte göze benzetilmekte ve "üzüm üzüme baka baka kararır" atasözü temsil getirilmekte(978/1), iki beyitte de koruk hâliyle değerlendirilerek "O sevgili kavuşma bağından gözüme koruk kırdırmazsa(sımak) acele etme. Çünkü "sabırla koruk helva olur" denilerek yine bir temsille ve gözle birlikte kullanılmaktadır(353/5, 1747/2). Üzümün suyu, şerbeti ve kızı yani "mâ-i 'ineb, şerbet-i engûr, duhter-i rez" ise hep şarabın değişik isimleridir. Meselâ aşağıdaki beyitte teşhis ve tevriye ile "Ey zâhid! Eger üzümün suyu beni acıyıp da tutmasaydı feleğın kahrından dert kuyusunun dibine düşerdim (978/1). Denilmekedir.

Dehr kahrından düşerdim ka'r-ı çah-ı gussaya
Zâhidâ rahm eyleyüp ger tutmasa mâ-i 'ineb (53/3)

Badem de sevgilinin gözüne ve dudağına (831/2) benzetilmesi, fındıkla beraber yenilmesi (1230/8), bademşekeri ve gözyaşına benzeyen (229/4) ve baharda erken açan (1760/4) gülüyle beyitlerde anılmaktadır. Aşağıdaki beytin birincisinde badem gözlü sevgiliden şeftalisini isterken gönlünü oğlana benzetir ve "oğlandır umar" deyimini sarfeder. İkincisinde ise şekerle birlikte güzel bir tekrarlar verilir:

Ey gözi bādâm şefâlû-yı la'l-i nâbunı
Lûtf u ihsân it keremkıl gönlüm oğlandır umar (350/3)

Şimdi yirsin varup agyar ile şeker bādâm
Olsun ey la'li şeker gözleri bādâm olsun (1093/2)

Fındık ise bir beyitte bademle birlikte kullanılırken (1230/8) iki beyitte de encüm (1609/4) ve sitare (324/2) yani yıldıza benzetilmiştir. **Hurma** (1230/5, 1801/6) ve şairin şiir tomarı (377/2,)da tatlılığıyla sevgilinin dudağının benzetilene olur. Aşağıda hurma, şefali ve nar(tevriyeli) tenâsüple birlikte geçiyor:

Güzeller lebleri hurmasının şefâlûsin alma
Ana her kim ki kasd itdiyse âhır yiri nâr oldu (1801/6)

Narenci ve **turunc** yani portakal ise daha çok âşğın turunca benzeyen sarı yüzünü gösterir nar ve ayvayla birlikte dört beyitte kullanılır (167/4-5, 1453/4). Bir örnek:

Nasîb olmadı şeftâlû-yı la'lün
Yüzüm ayvâ ile döndi turunca (1324/6)

Limon ise bir beyitte sararmış iki göz ve sarı elbiseli iki insana benzetilir. Sevgili sıtmadan sararmış ve zayıflamış gözleri limonî renkte elbise giymiş iki kişiye teşbih edilir (736/7). Aynı şekilde **kiraz** da bir beyitte geçer ve sevgilinin kirpiğinin ucunda salman gözyaşları, dudağının aksiyle taze kiraza benzetilir (575/3). **Kaysı** da sevgilinin bağında biten meyvelerdendir ve âşğın canının kaysı özlediği söylenir. Ayrıca kaysının “hangisi” anlamına tevriyeli kullanıldığı da düşünülebilir(1230/1-2). Bir beyitte geçen **erik** ise sevgilinin yüzünü süsleyen bir unsur olarak bulunmaktadır(1230/4). **Dut** da dünyada bol bulunması ve “duman” anlamına tevriyeli kullanılmasıyla dikkati çeker(1230/9). ‘**Unnâb** (hünnap) ise ‘unnâb-ı leb (720/2) ve ‘unnâb-ı la'l (1230/2) şeklinde renginden dolayı sevgilinin dudağının benzetilene olan bir meyve olarak iki beyitte bulunmaktadır. Bunlardan başka kavun iki beyitte de aynı şekilde ham yani **kelek** durumuyla ve felekle birlikte onun sıfatı olarak geçer (695/2, 706/2).

Zâfi Divanı'nda **meze** ve **çerez** olarak sadece **nukl, leblebi ve piste** (fıstık) dikkati çekmektedir. Bunlardan nukl, taneleriyle kuş (tıfl) avlamada ve şarapla beraber kullanılır (927/5) ve sevgilinin şeker saçan dudağının büsesinin nukle benzetildiği görülmür (1669/5). Leblebi dış geçirilemeyen demir leblebi (398/1) deyimi ve hummadan dudağı uçuk sevgilinin kabarcıklarının şeker leblebiye (398/4) benzetilmesi ile beyitlerde geçer. Piste (fıstık) ise “piste-dehen” (119/5) terkinde olduğu gibi sevgilinin ağzının nitelenmesinde kullanılır.

Zâti Dîvânı'nda su kabağı, şarap kabağı (kadehi) gibi anlamlarında kullanılan kabak dışında yiyecek olarak kullanılan bir sebze ismi dikkati çekmemektedir.

Sonuç olarak edebiyatımızda nesir ve şiir olarak halk, tekke ve divan sahasında farklı şekillerde ele alınan yiyecekler konusu Zâti Dîvânı'nda da yerini almıştır. Tekke şiirinde bazen sembolik olarak ele alınsa da çoğu zaman halk ve anonim halk şiirindeki gibi kendi gerçek anlamlarında kullanılırken Dîvân şiirinde bunun çoğu zaman bir başka unsurun benzetilene gibi ilişkiler içinde ve sayılı unsurların ele alındığını görüyoruz. Zâti Dîvânı'nda bu sayının hayli kabardığını ancak yiyeceklerin yine bir başka unsurun (dudağın, yanağın, benin) tamamlayıcısı olmaktan kurtulmadığını söyleyebiliriz. Yalnızca Zâti, nasıl satranç, simyâ, ilm-i nücum, tıp, edebiyat, tecvit terimleriyle ... şiir yazılabiliyorsa yiyecekler ve meyvelerle de (çoğu tevriyeli) şiir yazılabileceğini, başka konularda olduğu gibi yemekler konusunda da yekâhenk gazeller yazılabileceğini göstermiştir³⁰. Zâti'nin yaptığı budur. Şimdi hemen tamamı III. Ciltte olan bu gazelleri sırayla buraya alıyoruz: Bunlardan birincisi bir börekçi mahbûbun anlatıldığı bir gazel olup tevriyeli olarak hamurlu yiyecekler anlatılmakta; ikincisi şeftâlû redifli bir şiir olup daha çok meyveler çeşitli söz oyunları ile zikredilmekte; üçüncü ve dördüncüsünde ise sofra, yemek sırası ve sonrasında yenen bazı yiyecek, yemek ve tatlılara tevriyeli olarak yer verilmektedir³¹.

1129

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Bir börekcinün cemâli nârına pervâneyin
Kon beni 'ışkı fırınında dem-â-dem yanayın

Tâbe-i gamda gönüller kuzusun biryân ider
Ben ol âteş-çihreden billâhi kime yanayın

Ol şeh-i âlem kabûl itsün fakîri kulluga
Döne döne ana hizmet itnege merdâneyin

Yufkadur bagrum börek gibi miyâna cevri kıl
Kıyma bana yazma cürmüm ey melek dîvâneyin

³⁰ (Porf.)Dr. Cem Dilçin, Zâti'nin kış, bayram gibi (yiyecekleri de ilâve edebiliriz) konularda müstakil olarak yazılmış "yek-âhenk" gazeller söylediği gibi sevgilinin türlü güzelliklerini bazan redif veya konu olarak bir gazelin bütün beyitlerinde anlattığını ifade eder. Bkz. "Divan Şiirinde Gazel", *Türk Dili Dergisi*, *Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, Ankara 1986, s.133, 147.

³¹ Şiirlerde adı geçen edisyon kritikli nüsha esas alınmıştır. Bkz. *Zatî Divanı*, Dr. M. Çavuşoğlu,- M. Ali Tanyeri, İst. 1987, s.78, 143-144, 291-292, 493.

75- *Abir kokulu nesim rüzgarı ve saf misk gibi sana bağlanmışım; âcizlik ve yokluk feryadıyla senin tutsağın olmuşum.*

Cem' bâ tefrik ve taksim: Cem', tefrik ve taksim sanatı bir arada kullanılmıştır.

تفسیر جلی

- 76 دست حوادث فلک خیری دثار لیت و شکست و خست و گشود و ربود و برد
77 آبم ز دیده صبر ز دل دلبر از کنار بایم بدم و پشت ز عشق و جگر ز هجر

76- *Genel bir bilgiye sahip feleğin olaylar (çıkaran) eli, ezdi, kırdı, yaraladı; akıttı, çaldı ve götürdü.*

77- *Ayağımı tuzakla, sırtımı aşkla, ciğerimi ayrılıkla: gözümden gözyaşımı, gönlümden sabrımı ve kucağımdan sevgilimi.*

Tefsîr-i celi: Şâir, açıklama gereği olan belirsiz birkaç lafız zikretmiş ve açıklama anında onları tekrar getirerek açıklamıştır.

تفسیر خفی

- 78 بسی سنبل مساسل مفتون آن نگار دایم ضمیر و خاطر و چشم و دل منست
79 آن یک ممر طوفان و این یک ممر مار آن یک محل غصه و این یک مقام غم

78- *Daima benim içim, hatırım, gözüm ve gönlüm o sevgilinin fitneli ve örgülü saçı olmadığı sürece;*

79- *O biri keder mahalli, bu biri gam yeri; o biri tufan geçidi ve bu biri yılan yatağıdır.*

Tefsîr-i hafî: Şâir, açıklama gereği olan belirsiz birkaç lafız zikretmiş ve açıklama anında onları tekrar getirmemiş ve kapalı bırakmıştır.

تعجب

- 80 این چشم من چراست روان چشمه جویبار گر جای چشمه دامن کوهست و صحن دشت

80- *Eğer kaynağın yeri dağ eteği ve kır sahası ise, benim bu gözüm niçin ırmak kaynağı gibi akmaktadır!?*

Taacclûp: Şâir, bir şeyden taacclûp etmekte, yani şaşkınlığını göstermektedir.

کلام المترزل

81 دستور تاج دار و بد اندیش تاج دار دایم دو چیز لازم دستور و خصم اوست

81- *Onun vezirine ve düşmanına daima iki şey gereklidir; vezire saray tacı, kötü düşünceli düşmana ise dar ağacı ipi.*

Kelâm-ı mütezzelil: Şâir, beyitte bir harfinin hareketi değiştiğinde, anlamı övgüden hicve dönlüştüren bir kelime getirmiştir. خصم .

حسن التعلیل

82 ایثار می کنند کف رادت سحاب وار زآن رو که بحر و کان دم امساک می زنند

82- *Senin cömert elin, bulut gibi başta bulunduğundan dolayı deniz ve maden ocağı suskun kalıyorlar.*

Hüsn-i ta'îl: Bir olayın meydana gelmesine hayali ve şâirâne bir sebep getirmiştir.

طرد و عکس

83 با سیر مرکب تو بود کوه چون قفار با باد پای مرکب تو چون قفار کوه

83- *Senin rüzgar gibi giden binitinin karşısında çöl gibidir dağ; senin binitinin gidişi karşısında dağ çöl gibidir.*

Tard u 'aks: Beytin birinci mısramdaki kelimeler kısmen yer değiştirilerek ikinci mısra oluşturulmuştur.

نعت الکلام؟

84 بر دفتر مدیح به کلک سخن نگار دین پرورا سخن به ازین چون توان نگاشت

85 دوشیزه گان خاطر من تنگ در کنار در آرزوست روح قدس تا شیبی کشد

84- *Ey dini himâye eden! Söz, bundan daha iyi nasıl yazılabilir ki? Övgü defterinin üzerine söz kaleminle yaz.*

85- *Cebrail, benim gönül hurilerimi, bir gece bir köşeye sıkıştırıp öldürmeyi arzulamaktadır.*

Nağsu'l-kelâm: Kötü söz (?)

حسن تقبل

- 86 غیر از تو خاطبی نستوان کرد اختیار این نوعروس را که به خوبی نظیر نیست
- 87 بگری بدین صفت کند از بنده خواستار کفر است آن نه کفر اگر جز تو دیگری

86- *Güzellikte benzeri olmayan bir yeni gelin için senden başka bir görücü seçilemez.*

87- *Eğer senin dışında bir başkası, benden bu şekilde bir yenilik isterse o nankörlüktür; hayır küfürdür!?*

Hüsn-i tekabbül: Şâir, memduhun talebine güzel bir şekilde karşılık vermiştir.

کلام جامع

- 88 صاحب قناعتند نه از حرص معده خوار منت خدا برا که بنات ضمیر من

88- *Allah'a şükürler olsun ki benim içimdeki kızlar, kanaat sahibidirler, hırsla midelerini dolduranlardan değildirler.*

Ke'lâm-i camî': Şâir, bir nedenle şükretmektedir. Şiirin, hikmet, öğüt, şükür, şikayet v. b. konuları içermesine kelâm-i camî' denir.

حسن طلب

- 89 یک خانه دختران شکم خوار بخت خوار ورنه چه حیلہ ساختمی با وجود فقر

89- *Aksi halde fakirliğe karşı nasıl bir çare bulurdum? Obur ve talihsizlik veren bir ev dolusu kız.*

Hüsn-i taleb: Şâir, memduhundan isteğini, ilkin onun zihnine ulaştırmadan, dolaylı, nazik ve edebî bir şekilde; dilencilığe taşımadan ifade etmiştir.

تجرید

- 90 این بیت گرد خاطر من می کند گذار روزی سه چار هست که از گفته ظهیر

90- *Bir günde üç dört defadır Zahir'in sözünden şu beyit, benim hatırımdan geçiyor.*

Tecrîd: Şâir, kendisine hitap ediyor.

تکریر

91 دست تو دجله دجله بغداد را سپار خلق تو نافه نافه فرستد به باد صبح

91- *Senin huyun, sabah rüzgarıyla misk üstüne misk gönderir; senin elin Bağdad'a dicle üstüne dicle (su) gönderir.*

Tekrîr: Sözü'n etkisini artırmak amacıyla kelimeler tekrar edilmiştir. نافه، نافه؛ دجله، دجله.

موازنه

92 هم عزم او به مرکز هامون دهد دوار هم حزم او به گردش گردون دهد سکون

92- *Hem onun ileri görüşü, dönen gökyüzüne sükûnet verir; hem de onun ülküsü yerkürenin merkezini döndürür.*

Muvâzene: Birinci mısradaki kelimeler, ikinci mısrada karinesi olan kelimelerle sadece vezin bakımından birbirine uygundur.

محذوف النقط

93 همواره کلک سحر او ملک را مدار همواره عدل کامل او درد را دوا

93- *Her zaman onun mükemmel adaleti derdin dermanıdır; her zaman onun büyüleyici kalemi ülkenin yörüngesidir.*

Mahzûfu'n-nukat: Beyit noktasız harflerden oluşmuştur.

ردالصدر علی العجز نوع پنجم

94 وآن بوسدت رکاب که باشد بزرگوار گردد بزرگ هر که بوسد رکاب تو

94- *Senin üzengini öpen itibar kazanır; üzengini öpen itibar kazanırsa seni öpene ne olur?*

Reddü's-sadr 'ale'l-'acuz: Bir kökten türemiş, anlamca aynı, sigada farklı olan iki kelimedenden biri, beytin haşvinde diğeri beytin acuzunda gelmiştir. بزرگ، بزرگوار.

تجنیس مکرر

95 پنهان شود دو روز پس پرده عوار از شرم رای تست که هر ماه ماه نو

95- *Senin düşüncen karşısında utancından dolayı yeni ay, eski örtünün arkasında iki gün gizlenir.*

Tecnis-i mükerrer: Yan yana bulunan iki kelimedden birincisinin son kısmıyla ikincisinin imlâ ve telaffuzları aynıdır. هر ماه، ماه .

حسن طلب

96 شد لعل رنگ دانه رمانی انار از عکس اشک خصم تو در حقه انام

97 وی سایه خدای ز من سایه بر مدار ای آفتاب ملک ز من نور و مگیر

96- *Senin düşmanının gözyaşının aksinden dolayı yaratıklar hokkasındaki lâl, nar ağacının nar tanesinin rengine dönüştü.*

97- *Ey saltanatın güneşi! Benden nurunu geri alma ve ey Allah'ın kalifesi! Benden himayeni kaldırma.*

Hüsn-i talep: Şâir, memduhundan isteğini, ilkin onun zihnine ulaştırmadan, dolaylı, nazik ve edebî bir şekilde; dilencilige taşımadan ifade etmiştir.

حسن مقاطع

98 دست دعا بر آرد و آمین کند چنار تا سرو در سجود چه گوید ثنای تو

99 بخت تو همچو سرو بر اطراف جویبار سر سبز باد تاز و پاکیزه و جوان

100 ما غرد الحمامه علی البان والغرار پاکا اله انک فسی الملک باقیا

98- *Selvi, secdede sana hamdettiği ve çınar dua için elini kaldırıp amin dediği sürece;*

99- *Senin bahtın, ırmak kenarındaki selvi gibi yemyeşil, taze, canlı ve genç kalsın.*

100- *Ey tüm noksanlardan uzak sultanım! Güvercinler, söğütlerin ve dalların üzerinde olduğu sürece sen saltanatında payidar olasin.*

Hüsn-i mekâtı': Kasidenin sonu, güzel ve edebî bir şekilde tamamlanmıştır.

ABSTRACT

Dhahîr of Fâryâb, who was one of the great poets of Turkish origin and lived in the VI/XII th century in Iran, has a qasida musanna'â of 100 verses. Each one or more complets of the qasida exemplifies arts of rhetoric and it includes 81 arts. The meter of the qasida is bahr-i muzârî' musemmen-i ahreb-i mekfûf-i maksûr or mef'ûlu/fâilâtu/mefâilû/fâilât and its rhyming scheme is âr (ر).

We have already prepared and critical text of Dhahîr Fâryâb's qasida which will be published in Iranshenasi magazine. In this article you will find a Turkish translation and arts of rhetoric of the qasida.

KAYNAKLAR

- Değirmençay, Veyis, *İran Edebiyatında Bedî'iyeye veya Kasîde-i Masnû'â*, Erzurum, 2000.
- Dihhüdâ, 'Ali Ekber, *Lugatnâme*, I-L, Tahran, 1325-1346 hş.
- Humâî, Celâluddîn, *Funûn-i Belâğat ve Sinâ'ât-ı Edebi*, Tahran, 1373 hş.
- M. Nazif Şahinoğlu, "*Zahir-i Fâryâbî*", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, X, 451-455.
- Mu'în, Muhammed, *Ferheng-i Fârsî*, I-VI, Tahran, 1371 hş.
- Râdüyânî, Muhammed b. Ömer, *Tercumânu'l-belâğa* (nşr. Ahmed Ateş), İstanbul, 1949.
- Râzî, Şemsuddîn Muhammed, *el-Mu'cem fi me'âyiri eş'ârî'l-'Acem* (nşr. Muderris-i Razevî), Tahran, 1338 hş.
- Sadi Çöğenli, Yakup Şafak ve Recep Toparlı, *Arapça Farsça Türkçe Örnekleriyle Edebî Sanatlar (Bedî')*, Erzurum, 1991.
- Safa, Zebîhullah, *Târîh-i Edebiyât der Îrân*, I-V/3, Tahran, 1371 hş.
- Şemîsâ, Sîrûs, *Nigâhî Tâze be Bedî'*, Tahran, 1373 hş.
- , *Aşînâyî bâ 'Arûz ve Kâfiye*, Tahran, 1376 hş.
- Tâcu'l-halâvî, 'Ali b. Muhammed, *Dekâiku's-şi'r* (tsh. Seyyid Muhammed Kâzım İmam), Tahran, 1341 hş.
- Vatvât, Reşîduddîn, *Hadâiku's-sihr fi dekâiku's-şi'r* (Sa'id-i Nefîsî'nin neşri Divanın ilişiginde), Tahran, 1339 hş.
- Zahiruddîn-i Fâryâbî, *Divân-ı Zahiruddîn-i Fâryâbî* (tsh. Hâcî Şeyh Ahmed-i Şîrâzî), Tahran, 1361 hş.